БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 249 (12639) | 1984 чылдың октябрь 27, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кеп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Бо чылдың тос айларында ССРЭ-ниң үлетпүрүнүң ажылының түңнелдерин СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга чугаалажып көрген. Продукцияны садыгларга планны бүгү министерстволарның болгаш эвилелдешкен республикаларның күүсеткенин хуралга демдеглээн. Чыл даалгазы 3,8 хуу турда, бүдүрүүшкүннүң немелде өзүлдези 4,1 хуу болган, ону күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күжени-биле чедип алган. Оон-биле чергелештир чамдык бүдүрүлгелер болгаш каттыжышкыннар эрткен айларда, оон иштинде сентябрьда, боттарының аргаларынга чедир ажылдаваанынче партия комитеттерин, министерстволарның болгаш ведомстволарның, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң кичээнгейин угландырган, 1984 чылдың планын доозар болгаш хүлээп алдынган социалистиг хүлээлгелерин күүседир төлээде, болдунган хожудаашкынны дүрген чайладырының эрге-жок чугулазын айыткан. 1984 чылдың январь-сентябрьда үлетпүр ажылының түңнелдериниң дугайында дыңнадыгны парлалгага парлаар.

Машина тудуушкунунуң автоматчылар талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээриниге эрге-жок чугула салалга программалыг башкарылганың амгы үеде системаларының бедик автоматчыткан улуг бүдүрүлгезин чуртка тургузарының дүргедедирин хандырарынче угланган ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирген саналдарын Политбюро чугаалажып көрген болгаш деткээн.

Эш А. А. Громыконуң Ирак Республиканың премьер-министриниң оралакчызы болгаш даштыкы херектер министри Т. Азиз-биле чугаалажыышкыннарының түңнелдери чүүлдүг деп санаан. Совет-ирак харылзааларны, оон иштинде экономика талазы-биле харылзааларны улам ындай хөгжүдериниң таарымчалыг ужур-дузазын оон-биле холбаштыр айыткан болгаш Чоокку Чөөн чүкке бүгү-ниити тайбыңчытты ыргалы база Ирактың болгаш Иранның аразында дайынны соксадырын чедип алыр айтырыглар талазы-биле Совет Эвилелиниң принципиалдыг туружунуң өскерлиш чогун онзалап демдеглээн, ынчаарга Ирактың болгаш Иранның аразында дайынны соксадырын чедип алыры ол чурттарның улустарының амыдыралчы эрге-ажыктарынга дүүшкен турар ийик.

СЭКП-ниң болгаш ГСЧП-ниң аразынга акы-дуңма кады ажылдажылганы улам ындай хандыладырынга хамаарыштыр ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары К. Хагер-биле беседазының дугайында эш М. С. Горбачёвтуң информациязын Политбюро чугаалажып көрген.

Белградты фашистиг эжелекчилерден хостааның 40 чылы-биле холбаштыр хемчеглерге киришкен СЭКП-ниң Москва хооркомунуң делегациязының Югославияга барып чораан түңнелдериниң дугайында эш В. В. Гришинниң дыңнадыын чүүлдүг деп көрген.

Москвага болган «төгерик стол» конференцияга келген япон хөй-ниитиниң делегациязының удуртукчу бөлүү-биле ужурашкан дугайында эш Г. А. Алиевтиң информациязын дыңнаан.

Совет Эвилелиниң иштики болгаш даштыкы политиказының чамдык өске-даа айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерин СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның октябрь (1984 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга

КҮСКҮ СУГГАТ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш К. У. Черненко СЭКП ТК-ның чаа болуп эрткен Пленумунга чугаазынга «Мелиорацияны улуг хемчээлге калбартыр ажылче кирип тура, бирги ээлчегде суггаттыг болгаш кургаткан черлерни ажыглаарының ажыктыын үндезинни-биле бедидер дугайында сагыш салыр херек» деп демдеглээн. Аңаа хамаарыштыр бистиң республикада суггаттыг черлерни ажыктыг ажыглаарының чамдык аргаларын ажыглап турарының дугайында Тываның Дуржулга-мелиорация станциязында лаборатория эргелекчизи М. Л. Хазбулатовтуң чүүлүн моон адаанда парладывыс.

Тываның чер ажылдыг районнары хөрзүн-бойдус байдалдарының талазы-биле аңгы-аңгы. Тарылга шөлдериниң хөй нуруузу чылда ортумаа-биле атмосфера чаашкыны 180—270 милиметрден ашпас кандаашкынныг хову зоназында чылар.

Республикада суггаттыг черлерниң шөлү 54,4 муң гектар, оон 42 муң хире гектары — тарылга шөлдери. Бистиң республиканың байдалдарынга таарыштыр суггаттыг черлерниң бир гектарындан 70—80 центнер хөй чылдыг сигеннерни, 160 центнер картофельди, 500—600 центнер капустаны, кукурузаның 400—600 центнер ногаан массазын болгаш 180—220 центнер томатты ажаап ап болур.

Суггарылганың чурумун шын сагып турар ажыл-агыйлар кадээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн алыры билдингир. Күскү суггат — шөлдерни чөп ажыглаарының кол аргаларының бирээзи. Сайлыг элезинниг каъдының кылыны бир метр ажыг черлерни суггарарының нормазы — гектар чер бүрүзүнге 1000—1600 кубометр сугну ажыглаары. Күскү суггат чоруткан шөлдерни эрте часын база-ла шак ол хире хемчээлдиг суг-биле суггарар. Чүге дизе хөрзүнүнүң дүрген эрииринге, тарып каан болгаш чайгаар үнер сигеннерниң үнүп өзеринге ол дыка дузалыг. Черниң сайлыг каъды 50—60 сантиметрден ашпас шөлдерни бир гектарга онааштыр 600 — 800 кубометр суг онаажыр кылдыр суггарар.

Күскү суггатты чорударының өй-чижээ культуралар аайы-биле аңгы-аңгы болур. Картофельдиң болгаш ногаа культураларының дазылының ханызын барымдаалап, хөрзүнге өл-шыкты 50—60 сантиметр ханыладыр сиңирер, а хөй чылдыг сигеннер тарыыр шөлдү ханызы 90—100 сантиметр кылдыр суггарар. Картофель шөлүнүң күскү суггарылгазын гектарга-ла 900—1100 кубометр суг онаажыр кылдыр чорудар. Кукуруза шөлүнүң күскү суггадын 800—1000 кубометр суг онаажыр кылдыр суггарар. Ийиден хөй чыл назылыг меде шөлүнүң күскү суггадын гектар бүрүзүнге 900—1000 болгаш оон-даа хөй суг онаажыр кылдыр суггарары медениң часын эртежик үнерин болгаш ону чай дургузунда 2—3 катап кезип ап болуруң магадылаар.

Республиканың совхозтары бо күзүн 6.5 муң гектар суггаттыг черлерниң суггарылгазын чорудар планныг. Октябрь 10-нуң байдалы-биле республикада 2150 гектар шөлдүң күскү суггадын чоруткан, азы планның 33 хуузу күүсеттинген. Улуг-Хем район 1200 гектар черге суггарылга чорудар планының 820 гектарын суггарып алган. Таңды район 2085 гектар шөл суггарар планының 50 хуузун, Кызыл район 1003 гектар шөл суггарар планының 20-ле хуузун, Бии-Хем район 712 гектарының 12,6 хуузун күүсеткен.

Ажыл-агыйларның болгаш суггарылга системаларының эргелелдериниң удуртукчуларынга болгаш тускай эртемниглеринге күскү суггат кадээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн бедидери-биле чергелештир часкы бачым өйде суггарылга саның эвээжедир болгаш хөрзүннү хаттан камгалаарынга дузалыг дээрзин кончуг эки билдингир. Күскү суггатты чер доңгуже чедир чорудар. Бо чылын ону мырыңай доңат дүшкүже чорудары чугула. Күскү суггатче Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Тес-Хем, Эрзин, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик районнарның кадээ ажыл-агый эргелелдериниң болгаш совхозтарының удуртукчулары, тускай эртемниглери кол кичээнгейни салыр херек. Чүге дизе ол районнарда күскү суггат негеттинер шөлдер арткаңнарынындан хөй.

Суггаттыг черлерни кыжын дошталдырары база эки ажыкты бээр. Суггаттың ол аргазын Таңды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш Бии-Хем районнарның совхозтары хөйү-биле ажыглап турар. Доштуң оожум эрири хөрзүнге өл-шыктың үр кадагалаттынып артарын болдурар.

Республиканың суггатчылары 1984—1985 чылдың кыжының-да 2120 гектар черни доштал-дырар. Дошталдырар арганы чорударын чемижи эвээш, багай хөрзүннүг шөлдерге нептередири ажыктыг. Ынчангаш ону ылаңгыя Бай-Тайга, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик болгаш Улуг-Хем районнарның совхозтарынга ажыглаары чугула.

Республиканың ажыл-агыйлары күскү суггат болгаш дошталдырар талазы-биле онаашкан планныг онаалдаларын бүрүн күүседип, СЭКП ТК-ның октябрь (1984 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары ховү ажылдарының продукциязын бүдүрерин улгаттырарынга улуг дузалыг болур.

Юбилейге тураскааткан хуралдар

ШАҢНАЛДАР СОРУК КИИРГЕН

ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле каттышканындан бээр 40 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралдар районнарда эртип турар.

Таңды районнуң ажылчы чонунуң байырлыг хуралы Кадээ ажыл-агый дуржулга станциязының Сосновкада Культура бажыңынга эрткен.

СЭКП обкомунуң ийиги секретары П. И. Кравченко хуралдың ажылынга киришкен. Улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазы Т. С. Түлүш байырлыг хуралды ажыткан. СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Куркутов илеткел кылгаш, 40 чыл дургузунда районнуң улус ажыл-агыйында, культуразында чаартылгалар болгаш юбилейге уткуштур күш-ажылчы чедиишкиннер дугайында чугаалаан.

Санал берген эштер партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну А. В. Абросимова, «Коммунизмниң херели» совхозтуң директору К. Ч. Хертек, район эмнелгезинде медсестра, күш-ажылдың хоочуну Д. Н. Никитина, «Тыва кобальт» комбинаттың капитал тудуг участогунуң бызанчы-бетонщиктер бригадазының бригадири А. П. Глухов болгаш оон-даа өскелер боттарының саналынга Коммунистиг партияга, Совет чазакка өөрүп четтиргенин илергейлеп, улам эки ажылдаарын хүлээнип турганнар.

СЭКП обкомунуң ийиги секретары П. И. Кравченко бодунуң чугаазынга Совет Тываның 40 чыл юбилейи-биле районнуң бүгү ажылчы чонунга байыр чедирбишаан, юбилейге уткуштур социалистиг чарыштың тиилекчилеринге шаңналдар тывыскан. Оларның аразында РСФСР-ниң кадээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы атты алган «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң хойжузу И. П. Сафонов, Тыва АССР-ниң алдарлыг экономизи Н. А. Подыбалова, Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи П. С. Хомушку, туберкулёзка удур Балгазын санаторийниң кол эмчизиниң оралакчызы М. Б. Момбулдай, «Тыва кобальт» комбинаттың кол бухгалтериниң оралакчызы Н. В. Муцкая, «Россия» совхозтуң ажылчыны В. С. Хуна, «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыны В. И. Розов болгаш оон-даа өскелер бар.

Мал ажыл-агыйының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедири дээш социалистиг чарышка бирги черни ээлээн Дуржулга станциязының Сосновкада дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга партия райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугун, планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткилээн «Тыва кобальт» комбинатка, № 2 орук-тудуг участогунда, Бай-Хаактың райбүдүрүлгеге эргелелинге болгаш оон-даа өске организацияларга хүндүлел бижиктерни, дипломнарны СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Куркутов тывыскан.

* * *

Ак-Довурактың Культура ордузунга болуп эрткен байырлыг хуралды СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат ажыткан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы М. Е. Абрамов сөс алгаш, Совет Тываның юбилейи-биле болгаш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң юбилейлиг Кызыл тугун чаалап алганы-биле районнуң ажылчы чонунга байыр чедирген болгаш Кызыл Тукту тывыскан.

СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат илеткелинге Совет Тываның байырлалынга уткуштур районнуң ажыл-ишчилериниң чедиишкиннериниң дугайын демдеглээн. Санал берген ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыны А. А. Хертек, Сельхозтехника каттышкаалының эргелекчизи Г. А. Силкин, Барлык ортумак школазында РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы В. С. Шурук олар Коммунистиг партияга, Совет чазакка өөрүп четтиргенин илергейлээн. Чалаткан аалчылардан Хакас автономнуг областан СЭКП Таштып райкомунуң бирги секретары А. И. Кыжынаев, Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң даргазының оралакчызы Ф. Г. Баранов, партия Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары А. С. Дембирель олар чүве чугаалаан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы М. Е. Абрамов РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ обкомунуң Хүндүлел бижиктерин, районнуң улус ажыл-агыйының болгаш культуразының ажылдакчыларынга РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң хүндүлүг аттарын тывысканының шыңзылгазын бөлүк мурнакчыларга тывыскан.

* * *

Совет Тываның 40 чылынга тураскааткан партия Кызыл райкомунуң болгаш улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң каттышкан байырлыг хуралы Каа-Хем суурда «Мир» культура бажыңынга болган.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. Е. Серяков хуралга олурушкан.

Партия райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол илеткел кылган.

«Көк-Тей» совхозтуң директору Ю. А. Кириленко, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну А. К. Бичиижик, «Тиилелге» совхозтуң партком секретары Ч. У. Монгуш, Сукпак ортумак школазында башкыларның комсомол эге организациязының секретары О. А. Тарасова болгаш оон-даа өскелер санал бергеннер.

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумнарының Хүндүлел бижиктерин, Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйының ажылдакчыларының хүндүлүг аттарын, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң Хүндүлел бижиктерин шаңнаткан мурнакчы коллективтерге, мурнакчыларга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. Е. Серяков тывыскан.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиин «Көк-Тей» совхозка, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ обкомунуң юбилейлиг Кызыл тугун «Тиилелге» совхозка, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиин Кызылдың куш фабриказынга, Кызылдың эът-сөөк далганы кылыр заводка тывыскан.

* * *

Совет Тываның юбилейинге тураскааткан байырлыг хуралдар Бии-Хем, Каа-Хем, Бай-Тайга районнарга база эртип-тээн.

Бистиң корр.

МОСКВАДА КЕЛГЕНИ

МАРН ТК-ның Чиңгине секретары, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ж. Батмунх СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың чалалгазын ёзугаар албаның аян-чоруун кылып, октябрь 25-те Москвада чедип келген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Тихонов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Г. В. Романов, албаның өске-даа кижилери ону аэродромга уткаан.

СОВЕТ КОСМОНАВТИКАНЫҢ ЧАЙЫННАНЧАК ЧЕДИИШКИНИ

Беш чылдың дөрткү чылында совет эртем болгаш техника чаа улуг чедиишкинни чедип алган. «Союз Т-11» корабльдиң чавызап бадар аппаратының казах ховуга хонупканы-биле эртемниң «Салют-7» —«Союз» комплекизинге 237 хонукта эң узун хуусаалыг ужудуушкунунуг шинчилел программазы доозулган.

Совет болгаш даштыкы журналистерге ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнге октябрь 25-те болган парлалга конференциязын ол деңнээр чүве чок ужудуушкунунуң түңнелдеринге тураскааткан.

Орбитаның эртем комплекизиниң экипажының кежигүннери, сураглыг эртемденнер болгаш специалистер журналистер-биле ужуражыышкынга келген.

ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы **С. А. Кузнецов** парлалга конференциязын ажыткаш, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи **А. П. Александровка** сөс берген.

— Черниң делегейде эң баштайгы кылымал спутниктериниң бирээзин салып үндүргениниден бээр чээрби беш чылдан бичии-ле ажыг үе эрткен —деп, А. П. Александров чугаалаан.— Ынчаарга космоска кижиниң баштайгы ужудуушкунун чүгле бүдүн чартык чыл болганын демдеглээр деп турар бис. Бо хире улуг эвес үениң иштинде доктаадыр турар чүүлдериниң дугайында билип ап шыдаан чүүлдеривис дыка хөй-дүр. Ынчалза-даа моон соңгаар шинчилээр болгаш шиңгээдип, ажыглаар чүүлдер хемчээл чок хөй боор турар. Бир эвес баштай чер чоогунун, а оон соонда хүн чоогунуң делгемнеринге, черниң дугайын чугаалаар чүве болза, кижиниң космоска доктаамал турарын негээр апаар. Ынчангаш бөгүнгү космоска үргүлчүлелдиг ужудуушкуннар космос делгемнерин ёзулуг тайбың сорулгалар-биле, хөгжүлдениң улам-на болбаазыраарының эрге-ажыктары дээш космос делгеминче келир үеде базымнарга үндезинин салып турар-дыр.

237 хонкутун иштинде кылып чоруткан ажылды ёзулуг күш-ажылчы маадырлыг чоруктур деп, президент чугаалаан. 500 геофизиктиг, медицина-биологтуг, астрофизиктиг, биотехниктиг болгаш техниктиг шенелде-дуржулгаларны кылып күүсеткен.

Экипажты белеткээниниң онзагай чүүлдериниң болгаш оларның ужудуушкун программазын күүсеткениниң дугайын чылганнарга ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы **Л. Д. Кизим** чугаалаан.

— Ындыг үр хуусаалыг экспедицияның чедиишкинниг болуру ужудуушкун үезинде коллектив кежигүннериниң аразынга ажыл-ишчи харылзаалардан дыка хамааржыр— деп, ол чугаалаан.— Шинчилелдер программазын «бөлүктер» принцивин ёзугаар тургускан, тодаргайлаарга, тус-тус эртем угланыышкыннарының бирээзи-ле элээн үр үениң иштинде, чижээ, бир азы ийи неделяның дургузунда кылдынып турган. Геологтуг болгаш технологтуг дуржулгаларны мычаар кылган, океанның биологтуг курлавырларын, оон агаарга салдарын ону барымдаалап шинчилээн. Бистиң экипажтың составынга үр хуусаалыг ужудуушкунга кардиолог-эмчи эң баштай ажылдааш, медицина-биологтуг шинчилелдериниң улуг программазын күүсеткен.

«Салют-7»-ниң комплекизин каттышкан шимчедикчи херекселиниң чайладыр трубопроводтарын эптеп тургузары-биле холбаштыр станцияның даштынга кылыр ажылды онза хөй күш үнер ажылга хамаарыштырган. Ону кылыры-биле ажык космосче беш катап үнер ужурга таваршкан.

Л. Д. Кизим орбита комплекизинге баргаш, келген экспедицияларның ажылын бедик-биле үнелеп чугаалаан. С. Савицкаяның ажык космосче үнгеш, ажылдааны космонавтика төөгүзүнге улуг болуушкун болган. Экипажтың командири түңнелинде СЭКП Төп Комитединге болгаш Совет чазакка экипажтың ажылын бедик-биле үнелээни, оон кежигүннерин Төрээн чурттуң бедик шаңналдары-биле шаңнааны дээш өөрүп четтириишкинин илергейлээн.

Микрофонда — «Салют-7»-ниң бортинженери **В. А. Соловьёв.** Ол станцияга дуржулга болгаш эртем ажылдарының дугайында тодаргайы-биле чугаалааш, ону келир үениң доктаамал ажылдаар космос станцияларының системаларын болгаш аппараттарын шенээриниң ёзулуг лабораториязы-дыр деп адаан.

Ол улус ажыл-агыйының специалистериниң онза улуг сонуургалын болдурган ажылдардан «Гюнеш» болгаш социалистиг чурттарның специалистериниң киришкени «Кара далай» дээр шенелделерни демдеглээн. Оларның бирээзиниң сорулгазы —черниң аэрокосмостуг шинчилелдериниң физика-техниктиг болгаш эртем-методиктиг талаларын сайзырадыры.

«Кара далай» деп шенелде программазын ёзугаар далайның характеристикаларын үш деннелдерге —«Салюттуң» кырының, самолёттарның, далай судноларының болгаш далайда доктаамал тургускан платформаның деннелдеринге хемчээп көрген.

Чер кырын көргүскен муң-муң кадрларны тырттырганын космонавт чугаалаан. Электроннуг санаалга машиналарын ажыглаар синтезаторларның дузазы-биле ол чуруктарны черге анализтеп, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү ужур-дузалыг карта чуруктарын кылып турар. Чурттуң 800 ажыг организациялары космоска чурук тырттырыышкынының материалдарын амгы үеде ажыглап турар.

Оон-даа өске шинчилел ажылдарының дугайында бортинженер чугаалаан. Космоска рентген херелдениишкиниң үнер дестерин шинчилээринге боттандырган «Сирень» деп совет-француз шенелдениң дугайында ол чугаалаан болгаш ук ажылдың түңнелдери космостуң тургузуун болгаш оожум хөгжүлдезин билип алырынга чугула чорудулгаларны өөренип көөрүнге дугаалдарын демдеглээн.

Ажык космосче үнүүшкүннер үезинде күүсеткен эптелге болгаш катап тургузуушкун ажылдарының улуг перспективазын В. А. Соловьёв демдеглээн. Ындыг ажылдар орбита станцияларын ажыглаарынга моон соңгаар үнелеп четтинмес дузаны чедирер. Космосче ажык үнүүшкүннерниң үезинде чүгле шинчилелдер кылыр эвес, харын-даа спутник системаларының кезектерин септээр база болур.

— Чаа херекселдерни бүдүрерин болгаш космонавтыларны белеткээриниң улам-на чаа методиказын чаа ажылдарның негеп турары чугаажок—деп, түңнелинде космонавт чугаалаан. Совет космонавтиканың бо угланыышкынынга чедип алган улуг дуржулгазы ол сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээринге өргаты бээр дээрзи чигзиниишкин чок.

— Ужудуушкун үезинде мээң ажылым бот-боттарынга тудуш харылзаалыг ийи угланыышкынныг болган: эмчиниң контролю болгаш медицина-биология шинчилелдери, шенелделери — деп, «Салют-7» станцияның инженер-шинчилекчизи **О. Ю. Атьков** чугаалаан. Бо угланыышкынга ажылдың сорулгазы чаңгыс— ужудуушкунга космонавтыларның кадыкшыл байдалын хайгаарап көөрү болгаш космоска үр үеде ужудуушкунуң кижиниң организминге салдарының дугайында медээлерни чыырын үргүлчүлээри болган.

Деңзи чок байдалга чаңчыгарының нарын үези экипажтың кежигүннеринге бергедээшкин чок эрткенин, оон сөөлүнде ужудуушкуннуң бүгү дургузунда космонавтыларның кадыкшыл байдалы эки болганын инженер-шинчилекчи дыңнаткан.

Космонавтылар, эртемденнер болгаш специалистер парлалга конференциязынга журналистерниң айтырыгларынга харыылаан.

(СЭТА).

Тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң Москвада хүннери

АЖЫДЫЫШКЫН— КОНЦЕРТ

Оттар чайнаан кайгамчык улуг Күрүнениң төп концерт залы. Ында хос олут чок. Залда СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң культура министри П. Н. Демичев, СЭКП ТК-ның культура килдизиниң эргелекчизиниң бирги оралакчызы З. П. Туманова, СЭКП ТК-ның пропаганда килдизиниң сектор эргелекчизи Н. С. Черных, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Л. Б. Ермин, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы В. П. Орлов, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы О. П. Колчина, РСФСР-ниң культура министри Ю. С. Мелентьев, ССРЭ-ниң культура министриниң оралакчызы П. И. Шабанов, албаның өске-даа кижилери, ол ышкаш Тыва АССР-ниң партия болгаш совет организацияларының удуртукчулары.

Москваның болгаш Тываның чогаадыкчы интеллигенциязын төлээлээн бөлүктер сценаже үнүп келген. Сураглыг ыраажы, ССРЭ-ниң улустуң артизи Людмила Зыкина найысылалдың аалчыларынга байыр чедирбишаан, орус болгаш тыва чоннуң, оларның культуразының шагдан бээр харылзаазының дугайында чугаалаан.

— Кажан бистиң чуртувус боду безин берге байдалга турганда-даа бистер Тываже тракторларывысты, трактористеривисти, самолёттарывысты, ужудукчуларывысты чорудуп турдувус. А кажан Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелей бээрге, тыва эки турачылар база фронтуже чорупканнар.

Россияның алдарлыг ыраажызының Тыва дугайында ол хире эки билири бисти кайгатты.

СЭКП Тыва обкомунуң секретары Д. К. Ооржак харыы сөс чугаалаан. Тываның ажыл-ишчи бүрүзүнүң чүрээнге Москваның кайы хире эргимин чугаалаан. Тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң Москвада хүннериниң киржикчилериниң харысалгазы аажок улуг—Москваның көрүкчүлеринге Совет Тыва бодунуң уран чүүлүн бараалгадып турары бо болгай дээрзин ол демдеглээн.

Москваның төлээлекчилери бистиң республикадан барганнарга чечектерни тудускан.

Сцена хосталган. Ону чидиг кызыл өң шыва апкан. «Мээң эргим найысылалым — мээң алдын Москвам» деп Бүгү-эвилелдиң радио кыйгызынга Тыва радионуң кыйгызы — «Байлак Тывам» улашкан. Байырлыг концертти аяктар-биле танцы ажыткан. Артистер Люндуп Солун-оол болгаш Галина Муңзуктуң орус болгаш тыва дыл кырында номчаан шүлүктери тода чаңгыланган.

ССРЭ-ниң улустуң артизи композитор А. Б. Чыргал-оолдуң Тываның улустуң чогаалчызы К-Э. К. Кудажының сөзүнге бижээни кантатазын улуг каттышкан хор күүсеткен. Аңаа улаштыр «Саянын» «Ээлдек шыңгыраажы» улашкан. Оон аңгыда Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Надежда Куулярның ырлаары болгаш Гогольдуң «Ревизорундан» көргүзүгнү көрүкчүлер сонуургаан. А Самагалтайдан келген кыстарның «Хээлер» деп танцызы оларны шуут кайгаткан.

— Бот-тывынгыр артистер хирезинде мергежили кончуг шыырак-тыр!— дээн чугаалар залга дыңналды.

ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Б. Оскал-оол удурткан цирк бөлүүнүң тыва улустуң оюннарын күүсеткени болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Ак-оол Кара-Сал солистээн сыгыт ансамблиниң күүселделерин көрүкчүлер онза сонуургаан. Республикада сурагжаан хөөмейжилерниң күүселделери, хомус, игил, бызаанчының үннери улажып-ла турган. А зал изии-биле адыш часкап үдеп турган. Даараазында сценаже Дерсу Узала — М. Мунзук биле Арсеньев— Ю. Соломин олар экрандан дүжүп келгеннер. Оларның оюну улуг чедиишкинниг болган. Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Е. Поликанин («Мергенниң ырызы», Сат

(Уланчызы 3-кү арында).

ХАЙГЫЫЛЧЫ—ИДЕПКЕЙЛИГ ДЕМИСЕЛЧИ

Октябрь айның эгезинде улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел чөвүлел хуралы болуп эрткен. Ооң киржикчилери СЭКП-ның XXVI съездизиниң, партия Төп Комитединиң февраль болгаш апрель (1984 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринге дүүштүр күрүнениң, күш-ажылдың сагылга-чурумун, бүдүрүлгеге болгаш амыдырал хандырылга албанынга корум-чурумну база организастыг чорукту улам ыңай быжыглаарының кол угланыышкыннарын чугаалашкан. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш К. У. Черненко чөвүлел хуралга ханы утказыг чүве чугаалаан. Улусчу контроль органнарының ажыл-чорудулгазынга бедик үнелелди ол берген, ону улам ыңай сайзырангайжыдарының оруктарын тодаргай айыткан. «Чогум-на амгы үениң байдалдарында, чогум-на сайзырангай социализмниң үе-чадазында улусчу контрольдуң эргелериниң болгаш аргаларының улам-на калбарып турары дүрүм ёзугаар болуушкун-дур. Ооң харысалгазы база бедип турар. Ол дугайында ССРЭ-ниң Конституциязында болгаш аңаа үндезилээш хүлээп алдынган Улусчу контроль дугайында хоойлуда тодаргай айыткан» деп, эш К. У. Черненко чугаалаан.

Эш К. У. Черненконуң чаа-йыннадчак, хей-аът киирикчи чугаазын Тываның улусчу контролёрлары улуг сонуургал-биле таныжып, өөренгеш, ону моон соңгааргы ажыл-чорудулгазының үр хуусаалыг программазы кылдыр хүлээп алган. Амгы үеде республиканың улусчу контроль комитеттериниң, бөлүктериниң хуралдары эгелээн, аңаа эш К. У. Черненконуң чугаазын, Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының материалдары-биле таныжып, салдынган сорулгаларга дүүштүр хемчеглерни ажылдап кылып турар. Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының киржикчилери Кызылдың үлетпүр барааннар садыында улусчу контрольдуң кол бөлүүнүң даргазы М. Д. Маады, Кызылдың районнар аразының сельхозтехкуркомунда улусчу контроль бөлүүнүң даргазы Н. М. Злыгостев болгаш өскелер-биле хайгыылчыларның ужуражылгалары чер-черге эрткен.

Бистиң республикада он муң хире улусчу контролер бар, олар эш К. У. Черненконуң чугаазы, Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының материалдары-биле таныжып, ону өөренип тура, боттарының ажыл-чорудулгазын ханы анализтеп, кол кичээнгейни чедир кылдынмаан айтырыгларже угландырып турарлар. Бо чылдың бирги чартыында республиканың хайгыылчылары алды чүс хире хыналданы, рейдини чоруткан. Ооң дөрттүң үш кезиин планныг онаалдаларының күүселдезиниң, экономия, камналганың экижидериниң, ажыглаттынмаан курлавырларны илередириниң, эртемниң, техниканың чедиишкиннерин бүдүрүлгеге нептередириниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукцияның бөдүүнезин чиигедириниң, социалистиг өнчү-хөреңгиниң камгалалының дугайында болган. Хыналдаларның түңнелиниң чеден хуузун бөлүктерниң хуралдарынга чугаалашкан, илереттинген четпестерниң 40 хуузун күш-ажылчы коллективтерге дыңнаткан. Хайгыылчыларның саналы-биле бүдүрүлгелерниң, тудуг, садыг, транспорт болгаш өске-даа организацияларның администрацияларын алды чүс ажыг кижиге харысалга онаап, хемчег алган. Бии-Хем, Таңды, Кызыл, Чөөн-Хемчик районнарның хайгыылчылары ажылын сөөлгү үеде идепкейжиткен.

Улусчу контрольдуң чамдык бөлүктери кошкак ажылдап, планныг онаалдаларның күүселдезин, социалистиг өнчү-хөреңгиниң, чиг-эттиң, электри энергиязының камналгазын хынавайн, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар хемчеглерни албайн келген. Ындыг хыналдаларны Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Каа-Хем болгаш өске-даа районнарның улусчу контроль бөлүктери чорутпаан. Чаа техниканы ажыглап, шиңгээдип ап турарының айтырыгларын Каа-Хемниң, Өвүрнүң хайгыылчылары сонуургавайн. Үстүнде адаан четпестер чүнү чугаалап турарыл дээрге районнуң улусчу контроль комитеттери бөлүктериниң, постуларның ажылын кошкак удуртуп, оларга чогуур дузаны, деткимчени чедирбейн турарындан болган. Моон соңгаар улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының негелделеринге дүүштүр ажылды чорудар ужурлуг.

Улусчу контролёрларның бедик хүлээлгези — чоңга, коммунистиг тургузуушкунуң хевээнге бараан болуру дээрзин Бүгү-эвилелдиң чөвүлел хуралынга чугудалап айыткаш, оларның мурнунда чаа-чаа сорулгаларны салган. Экономика болгаш социал амыдыралдың бүгү адырларынга контрольдуң салдарын улам күштелдирер, четпестерни болгаш хажыдыышкыннарны чайладырынга ооң ролюн экижидерин айыткан. Ындыг болганда хайгыылчылар планныг онаалдалар күүселдезинче, бүдүрүлгелерниң ажыктыын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, чиг-эттиң ажыктыг, чептиг, камналгалыг ажыглаарынче болгаш өске-даа айтырыгларже ханылап кирер ужурлуг.

Күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче чөвүлел хурал улуг кичээнгейни салган. Бүдүрүлгеге, совхоз, организация бүрүзүнге ажыл шагын ажыктыг, бүдүрүкчүлүг ажыглаар, ажыл шагы үзер, арагалаар, бүдүрүкчүлүг ажылдавас, чалгаа кижилер-биле демиселди күштелдирери хайгыылчылардан негеттинип турар.

Социалистиг өнчүнү төтчеглээр, самчыгдаар, чоннуң хөреңгизин оорлаар болгаш өске-даа хажыдыышкыннарны чамдык төлеп чок кижилер болдуруп, күрүнеге, хамаатыларга улуг каража-когаралды чедирип турар, ындыгларга шыдажыр аргажок байдалды тургузар дээш улусчу контролерлар шудургу ажылдаары чугула болуп турар.

Малдың баш санын өстүрер, продуктулуун болгаш чер ажылының культуразын бедидер улуг сорулгалар республиканың көдээ ишчилериниң мурнунда туруп турар, ону чедиишкинниг шиитпирлээри хайгыылчыларның дээштиг ажыл-чорудулгазындан улуу-биле хамааржыр. Ылаңгыя амгы үеде мал кыштаглаашкынын организастыг эрттиреринче, мал чемнерин камналгалыг чарыгдаарынче, малчыннарның хандырылгазын экижидеринче болгаш өске-даа айтырыгларже кичээнгейни салыр.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чоруун бедидер дээш, оларның негелде-хереглелдерин бүрүн хандырар дээш хөй чүүлдерни кылып турар. Ындыг-даа болза шынар чок хереглел барааннары бүдүрер, амыдырал хандырылга, коммунал ажыл-агый черлери негелдеге чедир ажылдавас чоруктар уламчылавышаан, ону үндезини-биле соксадыр дээш ажылдаары хайгыылчыларның сорулгазы болур.

Улусчу контрольдуң комитеттериниң, бөлүктериниң, постуларының дээштиг, чедиишкинниг ажылдаары оларга партийжи удуртулганың деңнелинден улуу-биле хамааржыр, ынчангаш партия организациялары улусчу контролёрларның ажылынга дузаны көргүзер, эгелээшкинин деткиир, илереткен четпестерни эдер хемчеглерни алыр.

Улусчу контрольду бүгү партияның, бүгү күрүнениң ажыл-херектериниң чугула участоктарының бирээзи кылдыр партия болгаш күрүне санап турар, аңаа хүн бүрүнүң дузазын чедирери боттарының харысалгалыг сорулгазы кылдыр санап турар. Хайгыылчы кажан-даа идепкейлиг демиселчи, салдынган сорулганы ол күүседип шыдаар.

ЧУРУКТА: (солагай талада) Кызылда районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжыышкынының слесарь-моторизи, Москвага болган улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының киржикчизи Николай Михайлович Злыгостев бодунуң ажылдап турары бүдүрүлге чериниде улусчу контроль бөлүүнүң кежигүннери Михаил Александрович Пикалов, Александр Иванович Буйбол-биле кады септээн кезектерниң шынарын көрүп турары.

Идепкейлиг улусчу контролёр Николай Михайлович бо бүдүрүлгеге он сес чылдың дургузунда слесарьлап, улусчу контролёрларның бөлүүн удуртуп келген. Чоокта чаа болган ажылчыннарның база инженер-техниктиг ажылдакчыларның хуралынга Москвага болган улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел хуралының салган чугула сорулгаларының дугайын чугаалап берген. Бо хүннерде ында контролёрларның бөлүү септээн кезектерниң шынарлыг болурунче сагыш салып, он бирги беш чылдың дөрткү чылын чедиишкинниг күш-ажыл-биле доозар дээш күженишкинниг ажылдап турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬДУҢ АРНЫ

1984 ч. октябрь № 10 (128).

Бүгү-эвилел хуралының киржикчизинге сөс

ИДЕГЕЛДИ БҮЗҮРЕДИР БИС

Улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел хуралының материалдарын, аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы К. У. Черненконуң чугаазын республиканың чер-черлеринде улусчу контролёрлар калбаа-биле таныжып көрүп турар. Олар организастыг чорукту, сагылга-чурумну бедидер, ажылдың участок бүрүзүнге хумагалыг ээлер болур, он бирги беш чылдың болгаш ооң дөрткү чылының планнарын күүседир дээш чедиишкиниг демисежир дугайында партияның кыйгырыын боттарының эң чугула хереэ кылдыр хүлээп ап турарлар.

Бөгүнгү «Улусчу контрольдуң» үндүрүлгезинге улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел хуралының киржикчизи, Кызылдың үлетпүр барааннар садыында улусчу контрольдуң кол бөлүүнүң даргазы Мария Давыдовна Маадының чугаазын парладывыс.

— Бо чылдың октябрь 5-те Москвага, Кремльдиң Улуг ордузунга болуп эрткен улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел хуралынга киржир аас-кежиктиг менээ база таварышкан. Аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы К. У. Черненконуң ханы утказыг, делгереңгей чугаазы хуралдың киржикчилери бистерниң сагыш-сеткиливисти хапызы-биле хайныктырган. Бистиң Төрээн чуртувустуң ооң иштинде бодунуң, дөртен чылын чоокта чаа байырлап эрттирген Совет Тываның чедиишкиннеринге республиканың күш-ажылчы коллективтеринде хайгыылчылар бистерниң үлүүвүс база кирген. Чуртувуста улусчу контролёрларның үлүүн Москвага болган ол хуралга бедик-биле үнелеп турар чорду. Бистиң партиявыстың улусчу контроль дугайында бо хире сагыш салып турары биске хөйнү хүлээндирип, харысалгавысты улам бедиткен.

Бистиң Кызылдың үлетпүр барааннар садының күш-ажылчы чедиишкиннеринге улусчу контролёрлар боттарының үлүүн киирип турар. Олар улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел хуралының түңнелдери-биле таныжып, бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга боттарының туружун тодарадып, сорулгаларны чоокта чаа чугаалашкан. Садыгда улусчу контрольдуң кол бөлүүнүң даргазынга ам үш чыл ажыг үеде ажылдап келдим. Бо ажыл дээрге харысалгалыг, амыдыралчы идепкейлиг турушка кижизидилгениң школазы-дыр деп чүвени билип чоруур мен. Бисте кол бөлүктүң составында он беш кижи бар. Садыг каттыжыышкыннарында шупту алды бөлүктер ажылдап, ниитизи-биле 54 контролёр ында хаара туттунган. Улусчу контролёрларның онзагай хайгааралында турар чүүлдер хөй. Ылаңгыя камналга чурумун сагыыры, материал талазы-биле үнелиг барааннарның камгалалы, ажыл-агыйжы эвес чоруктуң болгаш оор-самчыгдалдың тыпты бээр чылдагааннарын баш удур чайладыры, четчир ассортиментилиг барааннар-биле чонну үзүктел чокка хандырары, ажылдың культуразы, барааннарны чорудуп берип турар коллективтер-биле харылзааларны сайзырангайжыдары, бараан саарылгазының планының күүселдези, өске-даа ажылдар болур.

Бо чылдың эгезинден бээр рейд, хыналдаларны кол бөлүк тос удаа, садыг каттыжыышкыннарда бөлүктер ниитизи-биле бежен ажыг удаа чоруткан. Бөлүктерниң хөй кезииниң идепкейи бедээн.

Чижээ, «Саян» универмагта бүдүрүлгениң хоочуну Н. В. Хунажик удурткан бөлүкте тос хайгыылчы бар. Олар кварталдың болгаш перспективтиг планнарга дүүштүр, түс-түс ажыл хуваалдалыг ажылдап, бо чылдың тос айларында 14 хыналданы чорутан. Салбырларның санитарлыг байдалын, даштыкы барааннарның маркалаашкынын, садыгжыларның ажылче үнүүшкүнүнүң графигин сагып турарын, ажылдың культуразын, складтарның арыг-шеверин, магазиннерни ажыдып-хаап турарын хынаан. «Комсомолчу прожектор» штавы-биле кады айда бир удаа рейд чорудуп, социалистиг хүлээлгелер күүселдезин хынаан. Хыналдалар түңнелдерин бөлүктүң хуралынга чугаалажып, ону хөйге көскү кылдыр стендиге азып, «Чаңныкты» үндүрүп турар.

Ол ышкаш «Детский мир» магазинде, өске-даа коллективтерде улусчу контроль бөлүктери садып алыкчыларны хандырарының культуразын бедидеринче кичээнгейни күштелдирген. Бо бүгүнүң түңнелинде ылаңгыя «Саян» универмагта ажылга хамаарыштыр садып алыкчылардан бижимелиг биле чаңгыс-даа хомудалдар кирбээн.

Ынчалза-даа бистиң ажылывыста бүгү-ле чүве эки дээр болза шын эвес. Мурнувуста кылыр ажыл хөй. Амгы үеде кол чүүл—он бирги беш чылдың болгаш ооң дөрткү чылының онаалдаларын чедиишкинниг күүседирин хандырарынга идигни бээри, бар курлавырларны ажыглаарынче контролёрларның күжүн мобилизастаары, ажылдың дээштиин бедидери болур. Маңаа чугула чүве—хыналдаларның санында эвес, а ооң шынарлыында, дээштиинде.

Идепкейлиг, үре-түңнелдиг ажылдаарынче партия контролёрлар бистерни кыйгырып турар. Ол бедик идегелди ажыл-херээвис-биле шынзыдар бис.

КОМИТЕТТЕРДЕ

КАА-ХЕМ СУУР

«Шамбалыг» совхозтуң тараа болгаш минералдыг чемишчидилгелер складтарының дээвиирлеринден хар, чаъс суу агып кирип турар дугайында улусчу контролёрлар совхозтуң дирекциязынга каш-даа дыңнаткан, ынчалза-даа дирекция складтарны септээр, ында материалдыг чүүлдерниң кадагалалын экижидериниң хемчеглерин албаан.

Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуундан тараа складынга чыткан 30 тонна көк-тараа үрезини шыгааш үрелгени илерээн. Ол ышкаш минералдыг чемишчидилгелер төктүп-чайлып, довурак-бок-биле холушкан чыдары билдинген. Дашталып калган чемишчидилгелерни складтан ырадып, чоогаже үндүр сөөртүп каан болган.

Хайгыылчылар үрелген үрезин болгаш чемишчидилгелерниң хемчээлин, күрүнеге чедирген когаралды тодарадып үндүргеннер, ооң хемчээли 2040 рубль болган.

Совхозка чедирген когаралдың кезик чамдыызын эгидери-биле совхозтуң директору Х. Ш. Ховалыгның, кол агроному А. Ш. Монгуштуң бир-бир айларда алыр шалыннарын тырттырарын район комитеди шиитпирлээн, ажыл-агыйжы эвес чоруу дээш оларны шыңгыы доңгуткан.

ШАГААН-АРЫГ

«Красноярск гэсстрой» тудуг эргелелиниң № 3 КМК-зы тудуг материалдарын багай кадагалап турары хыналдадан илерээн.

Сөөртүп эккелген улуг хемчээлдиг тудуг кезектери краннар чанында оваалаттынып турар, оларны дагын сайгара салыр, өскээр дажыглаарынга артык үе болгаш күш чарыгдаттынып, ооң кадында оларның чамдыызы үрелип турар. Оонаң тудуг материалдары, ылаңгыя тууйбу, цемент, кургаг штукатурка чогуур шыгжамыры хандыртынмаанындан дажыглап сөөртүрге хөй-биле үрелип турар.

КМК-ның «Улуг-Хая» совхозта тудуп турары инек фермазының тудуунда цемент ажык черде оваалаттынган, ону чаъс, хаттан камгалаарының хемчеглери алдынмаан, эвээш эвес цемент үрелген, харысалга чок чоруктуң түңнелинде 3810 рубль түңнүг когарал болдунган.

КМК № 3-түң начальниги А. М. Ивашкинниң тайылбырларын район комитединиң хуралы дыңнааш, социалистиг өнчүнүң кадагалалын хандырбааны болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктары дээш ону шыңгыы доңгуткаш, четпестерни чайладыр, материалдыг курлавырларның кадагалалын, камналгазын хандырарының хемчеглерин ажылдап кылып, бот-тандырар дугайында ооң аазаашкынын хүлээп алган.

БАЙ-ХААК

Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг болгаш «Коммунизмниң херели» совхозтарга бо чылын хой тарып боозадыр ажыл организас болгаш контроль чок байдалга эрткен. Бо ийи совхозта 12 тарып боозадылга пунктузундан совхоз бүрүзүнге чүгле үш-үш пункт ажылдаан.

Совхозтарның отчёттарындан алырга, хой тарып боозадылгазының планнары дараалаштыр 92 болгаш 38 хуу күүсеттинген, каттышкаш 11 муң баш хойну тарып боозаткан. Алды пунктуга бир-ийи неделя иштинде ынча хойну тарыптар арга чок. Улусчу контролёрлар совхозтарга келген болгаш ажыглаттынган үрениң саны-биле санаалга кылырга херек кырында тарып боозадылга планының күүселдези 52 болгаш 24 хуу болган.

Чамдык пунктулар чүгле 8—10 хонук ажылдааш, хагдынган. Ол пунктуларга келген үре үрелген, коданнарны сула эдержилгеже шилчиткен.

Үре ажыглаттынмайн үрелгенинден болгаш тарып боозадылгага артык бижилгелерден ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозка 650 рубль, «Коммунизмниң херели» совхозка 375 рубль хемчээлдиг когарал болган. Мал бажының санын өстүрериниң хереэнге кайы хире хора болганын санаары берге.

Совхозтарның кол зоотехниктери С. К. Оюн, В. А. Назаров, зоотехниктер А. В. Крашевская, Р. К. Гарипова, районнуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң чанында уксаажыдылга бөлүүнүң удуртукчузу Г. Н. Рудинина оларның ажылынга харысалга чогун район комитединиң хуралынга демдеглээш, оларга доңгуудадалар болгаш шыңгыы доңгулдаларны хүлээткен. С. К. Оюн биле В. А. Назаровтуң айда алыр шалыңнарының чартыын казыырын шиитпирлээн.

ТЭЭЛИ

«Тыва көдээ тудуг» трестиң Кызыл-Мажалыкта № 741 КМК-ның Тээлиде бот-орулга-чарылгалыг участогу Кызыл-Даг суурда 200 олуттуг Культура бажыңының тудуун үр үеде тудуп келгеш, бо чылдың октябрь айда дужаарын хүлээнген. Агар отчётка 65 муң рубльге кылдынмаан ажылдарны кылдынган кылдыр көргүскеш, участоктуң болгаш КМК-ның удуртукчулары Д. Д-К. Хомушку биле К. Д. Күжүгет күрүне мегелээни билдинген. Тудуг мастерлериниң шыны-биле тургускан отчёттарын олар кара туразы-биле эдип, меге арга-биле эки көргүзүглер чедип ап, шаңнал-макталдар алыр чоруу чаңчыл боол бар чыткан. Чижээлээрге, бо чылдың бирги чартык чылының отчёдунга «Мурнакчы», «Бай-Тал» совхозтарга чүгле тавaa салдынган бажыңнарны доозулган кылдыр көргүскеш, 100 муң рубль түңнүг артык бижилге кылганнар.

Тудугларның чагыкчылары — совхозтарның директорларының талазындан тудугларның хуусаазын сагыырын, шынарын экижидерин негээр байтык, артык бижилге кылыр деп турганнарның көгүдезинге кирип, меге актыларга ат салып берип турган.

Бай-Тайга районнуң улусчу контроль комитеди участоктуң болгаш совхозтарның удуртукчуларын бо айтырыг талазы-биле дыңнаан. «Тээли», «Мурнакчы», «Бай-Тал» совхозтарның директорлары Д. Х. Хирвааны, К. А-С. Хертекти, М. С. Ооржакты сагындырган, участоктуң чаа томуйлаткан начальниги М. Х. Сарыглардан күрүне мегелээр чоруктарны соксадырын, чедир кылдынмаан ажылдарны дарый чедир кылдырарын негээн.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединде

АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ ЭВЕС ЧОРУКТАН

Кызылда «Тудуг кезектери» комбинат республикада тудуг индустриязының бир кол звенозу, хөй санныг тудуг организацияларын бодунуң продукциязы-биле хандырып турар. Ынчангаш ниитизи-биле тудугларны кылырының темпизи комбинаттың канчаар ажылдап турарындан хамааржыр.

Комбинаттың бодунуң ажылы, ооң технологиязы чылыг болгаш изиг бус хандырылгазындан хамааржыр. Ындыг болганда ооң бир кол цеги котельная болур.

Комбинаттың өй-тап ажылдаарынга хүннүң-не 40 тонна изиг бус негеттинер. Технологияның болгаш бүдүрүлгениң хереглелинге эргежок чугула чылыг биле бусту комбинаттың 1970 чылда ажыглалга кирген котельназы хандырып турар. Ында 3 котёлдуң ийизи доктаамал ажылдап турда, үшкүзү аштап-арыглаттынган, профилактиктиг септелгени эрткен, кажан-даа ажылдадыптарынга белен турар ужурлуг. Үш котёл ынчалдыр доктаамал ээлчежип, профилактиканы болгаш септелгелерни эртип турар. Чылыг болгаш бус хандырылгазынга үзүктелиишкин турбас.

Ынчалза-даа котельная ажылдап эгелээнден бээр 10 ажыг чыл иштинде профилактиктиг ажылдар, септелгелер өй-шаанда кылдынмаан, аңаа тускай билиг чок кижилер ажылдап турган. Ооң начальниктери удаа-дараа солчуп келген. Ажыглаттынып турар хөмүр-даштың, сугнуң лабораторияга анализтерни үргүлчү хынап турган, а бо чылын котельнаяның техниктиг лабораториязы шуут ажылдаваан.

Ындыг ажыглалдың түңнелинде бо чылдың январь болгаш апрель айларда ийи котёл сандан үнген, олар мынчага чедир септеттинмээн, а октябрь он беште сөөлгү котёл үрелген.

Бо чылын барык-ла чаасказан ажылдаан котёл шакта 15 тоннадан көвүдевес бус берип турганының түңнелинде комбинаттың бүдүрүлге программазы 9 айлар иштинде чүгле 90 хуу күүсеттинген. 398 муң рубль өртектиг барааныг продукция бүдүртүнмээн.

Амгы үеде комбинаттың бүдүрүлге-даа, албан-даа черлерин чылытпайн турар. Электри кужу-биле чылыдарга хөй артык электри энергиязы чарыгдап, таарымчалыг байдал чогундан ажыл шагының чидириглери көвүдээн. Чүгле сентябрь айда безин ажылчыннарның соокка алзып, ааразынындан 100 кижи-шагын чидирген.

Комбинаттың кышка белеткелин, котельнаяны септээриниң хемчеглерин дирекция чүгле июнь айда ап эгелээн. Котёлдарны, ооң дериг-херекселдерин солуур болгаш өске-даа тудуг-монтаж ажылдары ам-даа доозулбаан.

Тургустунуп келген байдалдың чылдагааннарының талазы-биле республиканың Улусчу контроль комитединиң хуралынга комбинат директору А. И. Антонов, «Тыва тудуг» тресттиң кол инженери П. М. Медведев тайылбыр бергеннер.

Комбинаттың кышка белеткелин өй-шаанда чорутпааны, котельнаяны чогуур үезинде септеппээни, ажыл-агыйжы эвес шуушпен чоруу дээш А. Н. Антоновту доңгуткан.

СОРУЛГАЛАРГА ДҮҮШТҮР

Улусчу контрольдуң район, Кызыл хоорай комитеттериниң даргаларының семинар-хуралы республиканың улусчу контроль комитединге болуп эрткен. Аңаа улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел хуралының киржикчизи, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы М. К. Шыырап Москвага октябрь 5-те болуп эрткен ол хуралдың дугайын чугаалап берген.

Ук хурал социалистиг контрольду хөгжүдеринге көскү үе-чада болуп, улусчу контролёрларның ажылын улам ыңай сайзырангайжыдарынга, идепкейин бедидеринге дайынчы программа болур сорулгаларны айыткан. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчуларының ол хуралынга киришкени, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы К. У. Черненконуң аңаа чугаазында айыткан чүүлдер ханы утказыг болгаш чурттуң бүгү улусчу контролёрларының ажылының үр хуусаалыг программазы болуп турар.

Амгы үеде улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел хуралының киржикчилери чер-черлерде боттарының коллективтеринде контролёрлар мурнунга отчёттарын база берип, хайгыылчылар боттарының ажыл-херээн чаа сорулгаларга дүүштүр тургузарын дугуржуп ап турарлар.

Октябрь, ноябрь айларда районнарның, хоорайның улусчу контроль бөлүктериниң хуралдары болуп эртиилээр. Аңаа Бүгү-эвилел хуралының айыткан сорулгаларынга дүүштүр улусчу контролёрларның ажылын улам сайзырангайжыдарының болгаш ажылда бар четпестерни чайладыр талазы-биле ап чорудар хемчеглерни дугуржурлар.

Улусчу контролёрларның ам чер-черге болуп эртер хуралдарынга хамаарыштыр дыңнадыглары республиканың улусчу контроль комитединиң даргазының оралакчызы Ф. П. Килин, организастыг килдизиниң эргелекчизи А. С. Хрипунов олар семинар-хуралга кылган. Ол ышкаш Таңды районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы В. П. Иванов улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел хуралынга киришкениниң дугайын семинар-хуралдың киржикчилеринге сонуургадып, партияның сагыш салыышкынынга тодаргай ажыл-иш-биле харылзаарының дугайын чугаалаан.

В. ОЙДУП,
республиканың Улусчу контроль комитединиң инспектору.

ЧЕТПЕСТЕР-БИЛЕ ЭПТЕШПЕС

Улусчу контролёрларның чоокта чаа Москвага эрткен Бүгү-эвилел чөвүлел хуралынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш К. У. Черненконуң чугаазын Кызыл районнуң хайгыылчылары улуг сонуургал-биле таныжып, хандыр өөренип, боттарының ажыл-чорудулгазынга удуртулга болдуруп турарлар.

Амгы үеде районда улусчу контрольдуң 45 бөлүү, 33 постузу бар, ында 544 хайгыылчы бактаап турар. Олар сөөлгү үеде ажылын улам идепкейжиткен. Планныг онаалдаларның күүселдезиниң дугайында 21, хөй-ниитиниң өнчүзүн кадагалаан, бүдүрүлгениң курлавырларын ажыглап турарының талазы-биле 25 хыналданы чорутан, орта районда хайгыылчыларның хөй нуруузу киришкен. Районнуң улусчу контроль комитеди совхозтарның хайгыылчылары-биле кады бүгү ажыл-агыйларда техниканың кадагалалының болгаш ажылының, кывар-чаар материалдарның чарыгдалының, одалга-энергетика курлавырларының камналгазының, минералдыг чемишчидилгелериниң, тудуг материалдарының, үрезиннерниң, мал чемнериниң кадагалалының байдалын хынап көрген.

«Шамбалыг» совхозта 28 улусчу контролер бар, олар шуптузу доктаамал даалгалыг. Беш хайгыылчы техниканың ажыглалын, кадагалалын, дөрт контролер часкы, күскү хову ажылдарын доктаамал хайгаарап көөр болгаш оон-даа өске.

Бо чылдың бирги чартыында бөлүктүң улусчу контролёрлары кывар-чаар материалдарның чарыгдалын, көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезиниң, чайгы чер аңдарылгазының болгаш ажылдап кылыышкынының шынарын хынап көргеш, четпестерни илереткеш, ону эдип алырының талазы-биле тодаргай санал-оналдарын совхозтуң дирекциязынга, хамаарышкан бригадаларынга кииргеш, оон күүселдезин база катап хынааннар. ССРЭ-де Улусчу контроль дугайында хоойлу ёзугаар совхозтуң хайгыылчылары ажылдап, кичээнгейни социалистиг хөреңгини камгалаарынче, четпестерни илередиринче угландырып турарлар.

«Тиилелге» совхозта улусчу контроль бөлүү хайгыылчыларның шуптузунда доктаамал даалганы берген, хыналдаларны болгаш рейдилерни план ёзугаар чорудуп келген. Олар 24 хыналданы, рейдини чорутан. Он хыналданың түңнелин бөлүктүң хуралынга чугаалашкан, сес хыналда түңнели-биле директор дужаал үндүрген.

Сүт-бараан фермазының ажылынга чамдык четпестер турганын хайгыылчылар илереткен, ону эдериниң хемчеглерин алган, ынчангаш ажыл экижээн, сөөлгү үеде ферма планныг онаалдаларын күүседип турар, күрүнеге дужааган сүдү колдуунда бирги сорт болган.

Совхозтуң улусчу контроль бөлүү бо чылдың эрткен айларында даандырган ажылдыжынге харысалга чок, хөй-ниитиниң өнчү-хөреңгизинге камналга-хумагалал чок, төтчеглээр, самчыгдаар сес кижини хемчег алган, он үш кижини коллективиниң мурнунга тургузуп, аксы-сөзүн алган. Совхоз он бирги беш чылдың дөрткү чылының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар, ында ажыл-агыйның улусчу контролёрларының киирген үлүү база бар.

Совхозтуң улусчу контроль бөлүү эки ажылдааны дээш ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

Районнуң улусчу контроль бөлүктери шупту-ла идепкейлиг ажылдавайн турар. «Кара-Хаак» совхозта, № 62 механколоннада, райкуускомнуң иштики херектер килдизинде, Черби көдээ Совединде улусчу контрольдуң бөлүктериниң ажылы кошкак. Бо коллективтерде дыка хөй хайгыылчылар хыналдаларда киришпейн турар. Районда улусчу контролёрларның чүгле чартык кезиинден эвээжи бирги чартык чылда хыналдаларга, рейдилерге киришкен. Шак ындыг четпестер-биле моон соңгаар эптежип болбас.

А. ХРИПУНОВ.
Кызыл район.

НАЙЫРАЛДЫГ ӨГ-БҮЛЕДЕ

Бөгүн — Туркмен Совет Социалистиг Республиканың болгаш Туркменистанның Коммунистиг партиязының тургустунганының 60 чылы.

Бышкан социа[illegible]иң кол-кол хевирлери бөгүн сайзыраңгай үлетпүрлүг, көдээ ажыл-агыйлыг, мурнакчы эртемниг болгаш культуралыг республиканың бүгү амыдыралында көстүп турар.

Чурттуң улус ажыл-агыйының чаңгыс аай комплекизинге Туркменистанның ролю оон бойдус талазы-биле курлавырлары-биле тодараттынар. Ыланғыя нефть болгаш газ тывыжы, хөвең бүдүрериниң талазы-биле оон ужур-дузазы улуг. Республика болза, күгүрнүң, йодтуң, торгунуң, хевистериниң, каракульдуң, дүктүң, бахчи культураларының, виноградтың, ногааларының болгаш чимистерниң берикчизи болуп турар.

Туркменистанның үлетпүрү эм Октябрь революциязынга чедир үеге деңнээрге, продукцияны 230 катап хөйнү бүдүрүп турар. Үлетпүрнүң нефть ажылдап кылыр, машина тудуушкуну, химия, газ, тудуг материалдарының дээн ышкаш кол-кол адырлары тургустунган.

Туркмен ССР-ниң чурттакчы чонунуң социал структуразы үндезини-биле чаартынган. Амында чүс ажыг нацияның болгаш улустарның төлээлекчилери чурттап болгаш ажылдап турар.

Республикада 1605 школа, 79 профтехучилище, тускай ортумак 35 өөредилге черлери болгаш 9 дээди өөредилге чери бар. Хөй кезиинде-ле Туркмен ССР-ниң Эртемнер академиязынга хамааржыр эртем ажылының он-он черлери ында ажылдап турар. Чылдың-на 70С ажыг янзы-бүрү аттарлыг номнарны болгаш брошюраларны (нийти тиражы 6 миллион ажыг экземпляр) үндүрүп, 35 журналды, 70 солунну парлап турар. Ашхабадта күштүг радиостанция болгаш телетөп, театрлар болгаш филармония ажылдап турар.

60 чыл дургузунда чедип алган чедиишкиннери болза, Туркменияның ажылчын аңгызының, колхозчу тараачыннарының, интеллигенциязының кызымак күш-ажылының болгаш эвилелдешкен бүгү республикаларның акы-дунма дузазының ачызында чедип алдынган.

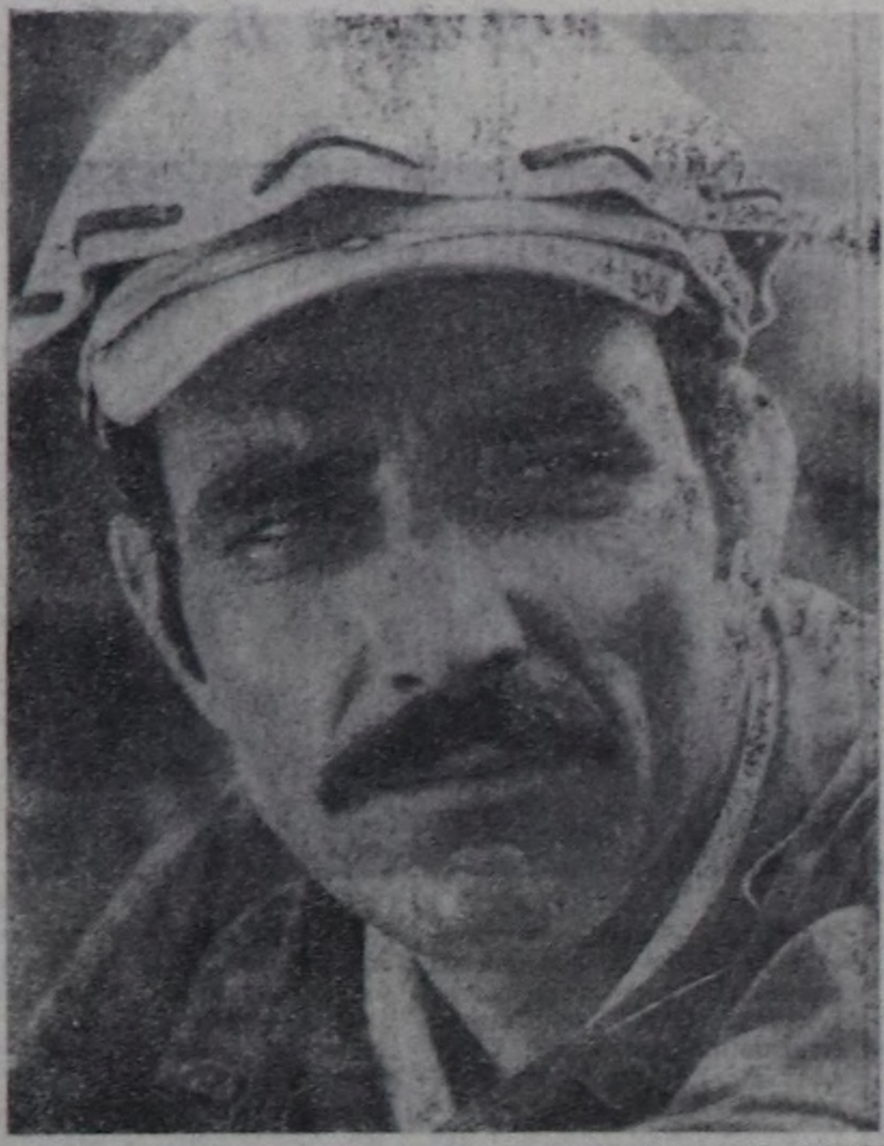

ЧУРУКТАРДА: Марий областың Туркмен-Калин районунуң «Коммунизм» колхозунда хөвеңни ажаап турары; «Челекенмор-нефтегазпром» бүдүрүлге эргелелиниң өрүмнекчи мастери Хизри Хизриев далай платформазында он ийи чыл ажыг үеде ажылдап турар; «Хүн» эртем-бүдүрүлге каттыжышкынында хлорелланың курган биомассазын бүдүрериниң талазы-биле технологтут шутуйда.

СЭТА-ның фотохроникасы.

ДЕҢ ЭРГЕЛИГЛЕРНИҢ АРАЗЫНДА

Национал айтырыгның бистиң чуртувуста канчаар шиитпирлеттинип турарының дугайын бо республиканың чижээнден көргүзүп чугаалап бээрин ПМА-ның корреспондентизи Александр САПСАЙ Узбек ССР-ниң Эртемнер академиязының вице-президентизи Узбекистанның Эртемнер академиязының академиги Эркин ЮСУПОВ-тан дилээн.

— Хөй национал Совет күрүнениң 67 чыл дургузунда амыдыралы — делегейде бир дугаар социалистиг чурттуң национал айтырыгны канчаар шиитпирлээнинниң, улустарны акы-дунмалышкы чорукче, чаңгыс аай өг-бүлеже каттыштырып келгенинниң чайынналчак чижээ-дир.

Совет күрүнениң тургустунганының төөгүлүг үези болза, социалистиг тургузугнуң болгаш марксисчи-ленинчи партияның национал дарлалды бүрүну-биле узуткаарының, бүгү нацияларның бот-башкартынаар эргезин боттандырарының, национал күрүнени тургузарының, чүс-чүс чылдарда деӊ эрге чок чораан чорукту ажып эртеринниң, социализм дээш демиселдиң эге чадазынче чонну каттыштырарының ёзулуг-ла улуг лабораториязы болган. Нация бүрүзүнүң экономиктиг болгаш социал шапкын хөгжүлдезин СЭКП болза оларның бүгү тала-биле чоокшулажышкынынга дүргедедикчи кылдыр көрүп келген болгаш көрүп-даа турар.

Шак ындыг национал политика болза, совет улустуң чаагай чоруунуң болгаш культура талазы-биле деңнелин доктаамал өстүреринче угланган, ону бистиң чуртувуста Совет эрге-чагырганың тургустунуп келгениниң баштайгы хүннеринден-не доктаамал чорудуп эгелээн.

Чыдып калган, национал талазы-биле кыдыг-кызыгаар черден Узбек ССР-ниң чечектелип хөгжүп турар республикаже хөгжээнинге кол рольду Совет чурттуң бүгү нацияларының аразында быжыг харылзаазы, ылаңгыя орус улустуң ак сеткилдиг дузазы ойнаан. Социалистиг тургузуушкуннуң баштайгы үезинде-ле, чижээлээрге, Ортаакы Азияның республикаларынга чамдык фабрикаларны болгаш заводтарны Россия шуут шилчидип берген. Москвадан, Ленинградтан, Ивановодан, Свердловскиден болгаш чурттуң оон-даа өске үлетпүр төптеринден 20-30 чылдарда Узбекистанче, нефтьни болгаш хөмүр-дашты, каңны болгаш машиналарны чорудуп берип турган. Дуржулгалыг, белиг мергежилдиг чүс-чүс кижилер — инженерлер, ажылчыннар, эртемденнер культура ажылдакчылары — боттарының билиглерин болгаш арга-дуржулгазын бисте дамчыдып бээри-биле Ортаакы Азияже эки тура-биле чедип кээп турганнар. Бо бүгү чүүлдер мээң үе-чергемниң амыдыралында уттундурбас болуушкун болуп арткан.

1920 чылда В. И. Ленинниң тускай айтыышкыны-биле совет Чөөн чүкке баштайгы университет — Ташкентиниң күрүне университедин тургусканын эки билир бис. Ынчан Москвадан Узбекистанче —лабораторияларга дериг-херекселдерни, өөредилгеге хереглээр көргүзүг материалдарын, библиотеканы сөөртүп келген. Орус эртемденнер база келген чүве. Национал интеллигенцияны кижизидеринге ол келген 86 кижи кол рольду ойнаан. Оларның арызында — профессор Илария Райкова, Узбек ажылчын Джура Мусаевтиң өскүссүрээн оглунуң ийиги иези база И. Райкова болган болгай. Орус херээжен кижи ол оолду чүгле кижизидип алган эвес, ол оолга эртемниң кайгамчык болгаш калаптаттынмас талаларынга ынакшылды кижизиткен. Бөгүн профессор Мусаев—хөвең тарып өстүрериниң айтырыгларының талазы-биле улуг эртемден, Узбекистанның Эртемнер академиязының шенелде биология талазы-биле институдунуң директору. Ол культураның хөй-хөй сорттарын ажыдарынга оон киирген үлүү улуг.

База бир чижек. Бистиң чуртувустуң амыдыралынга эң берге үеге—Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинге ол хамааржыр. Ол дайын чурттуң барын районнарындан 25 миллион кижини чөөн районнарже көжүрген. Оларның хөйхөйү узбектерниң чылыг-чымчак сагыш-човаашкынынга таварышкан. Янзы-бүрү нацияларның 100 муң ажыг аштаан-түрээн чаштарын узбек иелер боттарының азыралынга ап, кижизиткеннер. Чижээлээрге, Россиядан, Украинадан, Белоруссиядан келген он дөрт чаштарны азырап өстүрген Бахри болгаш Шаахмед Шамахмудовтарның өг-бүлези төөгүге билдингир. Аштаан-түрээн чээрби ийи чаштарның узбек Бахрихон Аширходжаева төрээн иези апарган.

Улус ажыл-агыйының үези келген айтырыгларын демниг күш-биле кады кылыры —бистиң чуртувустуң чонунуң амыдыралында кол чүүл ол. 1966 чылда Ташкентиге болган чер шимчээшкининиң халавын чайладырынга бүгү чурт кириш-кен. Чүгле Москва хоорайның организациялары безин ол республикага 230 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыннарын, он-он школаларны, уруглар садтарын болгаш яслилерни тудуп берген. Тургузукчу күш-ажылдың интернационалчы характери болза, Ташкентиге метро тудуушкунунуң, Бухара-Урал болгаш Ортаакы Азия —Төп газ дамчыдылгазының тудуувуң үезинде база тодаргай көскү болган. Ол газты үлетпүрлүг Уралче, Москваже, чурттуң төп районнарынче чорудуп берип турар.

Оон-биле чергелештир, Узбек республиканың оң-он оолдары болгаш кыстары БАМ тудуунда ажылдап, Сибирьниң нефть-биле байлак черлерин шиңгээдип алырынга дузалажып турарлар. Узбекистанның чорутканы — мелиораторлар, ирригаторлар, тудугжулар Россияның чер ажылдыгларының Кара хөрзүннүг эвес зонаны шиңгээдип алырынга хөй чылдарда дузалажып ажылдап турарлар. Мында, чурттуң төп кезээнде, «Узбекистан», «Ташкент», «Найырал» деп чаа-чаа суурларның болгаш совхозтарның тургустунганы —шаандыгы чыдып калган чер-биле ынчаардагы метрополияның аразында чаа харылзааларның тургустунганының бадыткалы ол.

Азы оон өске чижектен көрээли. Агаар-бойдустуң таарымчалыг байдалдарынга үндезилээш, бистиң чуртувуста тарып өстүрүп турар хөвеңниң үштүң ийи хуузун Узбекистанда тарып өстүрүп турар. Бо республика хөвеңден аңгыда, торгу хендириниң 100 хуузун, каракульдуң 40 хуузун берип турар. Хөвең-саазын кылыгларын, хөвең-саазын пөстерни, өңнүг металлдар, минералдыг чемишчидилгелер, дескилээр машиналар бүдүрер талазы-биле бо республика кол черни ээлеп турар. Шаандагы чыдып калган черде ам 1500 ажыг улуг үлетпүр бүдүрүлгелери ажылдап турар. Күш-ажыл хуваалдазының талазы-биле Узбекистан тарааны РСФСР-ден болгаш Казахстандан, нефть продуктуларын Туркменниядан болгаш Закавказьеден, станоктарны болгаш автомобильдерни Москвадан, Ленинградтан, Украинадан, Белоруссиядан ап турар.

(ПМА).

ЧУРУКТАРДА: Фергана областа Алтыарык районнуң «Узбекистан» колхозунуң хөвең өстүрүкчүлериниң мурнакчы бригадазының кежигүннери: (солагай таладан) Султан Тухлиев, Хамида Ходжиева, Имамали Иминов, бригадир Рано Каримова болгаш Араббай Мадалиев олар. Коллективтиң кежигүн бүрүзү бо чылын 200-теп эвээш эвес тонна хөвеңни ажаап алырын хүлээнген; «300» деп станның белен продукциязы.

СЭТА-ның фотохроникасы.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Дамба-Доржу («Тооруктуг долгай Таңдым») оларның күүсеткен ырларын болгаш Борис Моңгуштуң сыгыдын көрүкчүлер сеткил ханып дыңнааннар.

Концерттиң төнчүзү— Р. Д. Кенденбильдиң аялгазынга «Аъдымның» эрес кашпагай күүселдези, аныяк кыстарның ээлгир чараш танцызы. Түңнелинде —нийти ыр.

Концерт соонда көрүкчүлерниң элээн каш үнелээшкинин мындыг. «Тулган концерт-тир!»— деп, машина тудуушкун заводунуң ажылчыны А. Д. Ворон чугаалады. Оон ол үнелелин кады ажылдап турары эштери болгаш өрт камгалалының ийи аныяк дайынчылары база деткиди. Тыва уран чүүл-биле олар бирле дугаар ужуражып турары ол.

— Тулган-дыр!— деп, Күрүнениң Гнесиных аттыг музыка училищезиниң директорунуң оралакчызы Н. В. Востряков чөпшээрешкеш, «Эрхейлер!» деп мактап кагды.

— Кайгамчык-тыр! — деп, Тывага хөй чылда ажылдаан амгы үеде Москва облазында ажылдап турар А. Н. Богданова магадады.

Мындыг үнелээшкинни концерттиң шупту көрүкчүлери берип турар деп бүзүрелдиг-биле чугаалап болур. Оларга ук концерт Совет Тываның уран чүүлүнүң ёзулуг-ла ажыдышкыны болган.

* * *

ЛИТЕРАТУРАЛАРНЫҢ НАЙЫРАЛЫ

Тываның литературазының болгаш уран чүүлүнүң төлээлекчилериниң Москвага хүннери солун болган. Ермолова аттыг театрга тыва хөгжүмшии театрының ийи —В. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» болгаш А. Перекалинниң «Изиг точка» деп шиилерин москвачыларга көргүскен.

Күрүнениң «Саян» ансамбли Литераторларның төп бажыңынга болгаш Күрүнениң Чайковский аттыг концерт залынга оюн көргүскен. РСФСР-ниң организацияларының Олимпийжи суурда Культура ордузунга ыры-хөгжүмнүг «Аян» ансамбль бодунуң мергежилин көргүскен.

«Москва-Сортировочная» локомотив депозунуң болгаш Перовонуң садыг машиналары кылыр заводунуң күш-ажылчы коллективтери-биле Тываның төлээлекчилериниң ужуражышкыннары чүректиң ханызындан боопэрткен. Кызылдың уран чүүл училищезиниң суртуулдарының болгаш башкыларының Москваның күрүнениң Гнесиных аттыг училищезинде эш-өөрү-биле ужуражышкыны болгаш Тываның чурукчуларының база уран шевер чазаныкчыларының ийи делгелгези чогаадыкчы ажылдарның отчёттары болган.

РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң калбак хуралынга Тываның чогаалчыларының чогаалдарын чугаалажып көрген. Аңаа Москваның сураглыг чогаалчылары болгаш критиктери киришкеннер. База-ла аңаа оларның аалдызынга — идепкейлиг очулдурукчуларга болгаш редакторларга РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң Хүндүлел бижиктерин болгаш РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы атты тыпсыр дугайында бижиктерни тывыскылаан. Оларның арызында—шүлүкчү болгаш очулдурукчу Сергей Северцев база бар. Ол Ольга Ивинская-биле кады С. Сарыг-оолдуң «Совет Эвилелиниң хамаатызы мен» деп кайгамчыктыг шүлүүн очулдургаш, орус номчукчуга бараалгатканнар.

Тыва литератураның аңгы-аңгы жанрларының хөгжүп келгениниң дугайын критик М. А. Хадаханэниң чугаазын улуг сонуургал-биле дыңнаан. Оон соонда чогаалчы Анатолий Алексин сөс алган. Ол уран чогаал очулдурулгаларының болгаш культураларның бот-боттарының аразынга байлакшыырынга оларның ролюнуң дугайын чугаалааш, уругларның болгаш аныяктарның сагыш-сеткилинге таарышкан литератураже хөй кичээнгей салза чогуурун демдеглээн.

Тывага ажылдап турган орус шүлүкчүлериниң чогаал ажылының дугайын Михаил Годенко чугаалаан. Ол чүгле профессионал эвес, харын база аныяк чогаалчыларның чогаалдарын база сайгарган. Тыва номнарның хоочун очулдурукчузу болгаш редакторы Павел Железнов бодунуң экспром-шүлүктерин номчаан, ол ышкаш чогаалчылар —Якутиядан Софрон Данилов болгаш Хакасиядан Михаил Кильчичаков олар база чүве чугаалааннар. «Современник» деп ном үндүрер чериниң национал литературалар килдизиниң эргелекчизи Вадим Деменьтьев ол черге парлаттынган тыва авторларның номнарының дугайын чугаалаан. «Детгизтиң» редакциялар килдизиниң эргелекчизи Галина Московская ол ном үндүрер черге парлаттынган «Тыва тоолдар» ному дээш байыр чедиргеш, номнуң тургузукчузу болгаш редактору М. А. Хадаханэге автор экземплярын тывыскан.

Чогаалчылар Семён Шурта-ков болгаш Валерий Поволяев тыва чогаалчыларның чамдык прозаларын анализтеп чугаалааннар. Шүлүкчү Юрий Кузнецов шүлүктерниң чамдык чыыдыларын тайылбырлаан.

СЭКП Тыва обкомунуң секретары Д. К. Ооржак ол хуралга чүве чугаалааш, тыва чогаалчыларның чогаалдарын сайгарып көөрүнге киришкен бүгү кижилерге чүректиң ханызындан өөрүп четтирип, оларга үнелиг сүмелерин кылган.

Ол-ла хүнүн кежээзинде Литераторларның төп бажыңынга москвачыларның Тываның шүлүкчүлери-биле ужуражышкыны болган. Аңаа К. Кудажи, М. Кенин-Лопсан, А. Даржай, В. Серен-оол болгаш бо одуругларның автору киришкеннер. Аңаа бистиң москвачы шүлүкчү эш-өөрүвүс П. Железнов, А. Смольников, Е. Андреева, Ю. Кузнецов, Р. Разумовский, А. Парра олар база чүве чугаалааннар.

Ол кежээге киришкен Михаил Вершинин дайын орукта-рынга тыва эки турачылар-биле ужурашкан болганындан маадырларның аттарын туссузунда адап турган.

— Бөгүнгү бистиң ужуражышкынывыс чүгле литератураларның найыралы эвес, харын база чүректиң ханызындан акы-дуңмалышкы чорук-тур—деп, ол чугаалаан.

С. КОЗЛОВА,

бистиң корр.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

УДУРЛАНЫЫШКЫН ЧЫСКААЛДАРЫ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Амгы америк администрациязының милитарисчи политиказынга удурланыышкынның массалыг чыскаалдары АКШ-тың хоорайларынга болган. Президент Рейганның соңгулда мурнуу чарыында чуртка амгы улчуушкунунуң үезинде соңгукчулар ону удурланыышкынның массалыг чыскаалдары-биле уткуп турар. Чижээ, Вашингтонче ээп келириниң мурнуу чарыында Рейган Колумбус хоорайга доктааган, а Огайо штатта ол хоорайның чурттакчылары президентини удурланыышкынның чыскаалы-биле уткаан. Огайо штаттың университет стадионунга Рейган кажан чүве чугаалап турда, чыылганнар ону меге-чи кижи-дир сен деп дыңналдыр адааннар. Кажан президент дайынзырак чугааларны эгелей бээрге, соңгукчулар ону «АКШ-тың шериглерин Төп Америкадан үндүрер!», «Космоска боо-чепсекти тургуспас!» деп лозуңнар-биле үзе кирип турганнар.

ДАЙЫННЫ СОКСАДЫР ДЭЭШ

ТРИПОЛИ. (СЭТА). Чуртта хан төгүүшкүннүг дайынны соксадыр болгаш иштики чөрүлдээни чугаалажышкыннарның аргазы-биле таарыштыр шиитпирлээр дээш Чадтың национал чаңгыс эвилелиниң шилчиишкинниг чазаа (ППНЕ) туржуп турар деп, ППНЕ-ниң төлээлекчизи Х. Сенусси парлалга конференциязынга медеглээн. Айтырыгны тайбың шиитпирлээринге белен чорукту Хабрениң ёзу-чуруму бир эвес илергейлевес болза, Чадта байдалдың улам ындай чидиглениринниң бүгү харыысалгазын ол хүлээр апаар деп, төлээлекчи айыткан.

Лагоска кылдынган дугуржулга ёзугаар хүлээп көрдүнген шериг-политиктиг бүгү бөлүктерниң хөй нуруузу Чадтың национал чаңгыс эвилелиниң шилчиишкинниг чазаан деткип турар деп, Х. Сенусси чугаалаан. Шилчиишкинниг чазак чурттуң барык бүгү районнарында дайынчы шериглерлиг болуп турар.

Чадка хамаарыштыр Францияның чазааның политиказын болгаш хөделиишкиннерин ППНЕ-ниң төлээлекчизи шыңгыы буруу шапкан. Чадтан үндүрген француз шериглерни Францияның чазаа Чадтың кожазы чурттарда тургузуп турар. Хабрениң ёзу-чурумунга дузалаарын Франция ам-даа үргүлчүлевишаан. Париж бир эвес француз шериглерни Чадка дедир эккээр болза, ону агрессияның чаа актызы кылдыр ППНЕ санаар апаар деп, Х. Сенусси чугаалаан.

МЕДЕГЛЕЛ КЫЛГАН

ПРАГА. (СЭТА). Американың Каттышкан Штаттарының Гренадага удур араатанзыг агрессиязының бир чыл болганы-биле холбаштыр Журналистерниң делегей организациязы медеглел кылган.

Бодунуң империалистиг болгаш колониалисчи характериниң талазы-биле дээрбечи ол халдаашкын эжелекчи болгаш аң-не дерзии үүлгедиг болган деп медеглелде айыткан. АКШ-тың агрессиязын делегейниң бүгү улустары шыңгыы буруу шапкан болгаш ам-даа буруу шаап турар. Ол чуртта парлалганың хостуун узуткаан, массалыг информация органнарының ажыл-чорудулгазын хораан, а журналистерни ажылдан үндүр сывырган.

Делегейниң 200 муң журналистериниң өмүнээзинден Журналистерниң делегей организациязы АКШ-тың агрессиязын база катап шыңгыы буруу шапкан болгаш америк эжелекчи шериглерни Гренададан дөп-дораан үндүрерин негээн.

ЧАА ОРГАНИЗАЦИЯ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «Рейганизмге удур депшилгелиг эвилел» деп салдарлыг чаа организация Американың Каттышкан Штаттарында ажылдап эгелээн. Ону тургузарынга янзы-бүрү хөй-нийти, аныяктар болгаш херээженнер организацияларының төлээлекчилери киришкен.

Президент соңгулдаларынга Рейганны аштырышкынга таварыштырары —чаа эвилелдиң кол сорулгазы-дыр деп, ук организацияның удуртулгазының кежигүнү Тед Глик СЭТА-ның корреспондентизинге медеглээн. Амгы администрация делегей херектеринге кедергей айыылдыг угланыышкынны, иштики политика талазы-биле чонга удур хөделиишкиннерни боттандырып турар. Ол политика хөй миллион американнарга берге байдалды таварыштырган. Ам-даа дөрт чылда ындыг кызыышкыннарга таваржырын американнар күзевейн турар деп, Т. Глик чугаалаан.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР БОЛГАН

ДАМАСК. (СЭТА). Сирия Араб Республиканың президентизи Хафез Асад Ливанның мурнуу девискээрииниң херектериниң болгаш чаартылга талазы-биле министр, «Амаль» деп шиит шимчээшкининиң удуртукчузу Набих Берри-биле чугаалажыышкыннар кылган. Сана информация агентствозунуң дыңнатканын ёзугаар алырга, Ливанда байдалды ужуражыышкынның үезинде чугаалажып көрген. Ливанга айыыл чок чорукту быжыглаарынче болгаш израиль эжелеңден ол чуртту хостаарынче угланган күжениишкиннерни база чугаалажкан.

МЭЭҢ ТЫВАМ

Шүлүглел

Билбес улус болганчок-ла,
«Бии-Хемде көвүрүглер хөйүн» дижир.
Кожугларлыг салдар дээрден
Коштунушкан эриктер дег көстүр-дүр ийин.
«Өзен кыдыы кырланнарда,
Өөр ак-ак чаашнар чор»—деп, ол чүң чүвел?
Адап-сурап чедип келген,
Аржаанында өглер ышкаш майгыннар-дыр.
«Чайы изиг, кыжы дошкун,
Чазы, күзү кара доңат, кавыскалыг,
Бедик черге улус канчап
Белен-селен аарбас чоор»—деп, сонуургадын.
Аът мунгаш челдиргилеп,
Арыг, кылаң соок сугга шымыныгылап,
Аннап-диинңнеп, кадарчылап,
Ажыл-биле эмненип аар мындыг чон бо.
«Телер турар бизеңнерден
Делегейни кым-даа эргий көрүп албас.
Өгбе-салгал төөгүнде,
Өртемчейни дескинген кижи бар бе?
Аъттыг, чадаг, корабльдиг
Аян кылган тыва кижи дыннаваан мен.
Угувустан черлер кезип,
Улчуп чоруур улус ховар турган боор ийин.
Хупурай бер, күзээр болза,
Курган черлер, далай-суглар дамчып чорааш.
Делегейни каш-даа катап
Дескинип каантары — чайлыг херек.
Оскал-оолдуң оолдары
Орук туржук, чинге дузак кырлап чорааш.
Бөмбүрзекти эргип каапкан,
Бөдүүн чижек сөглезимзе четчи бээр боор.
Дерсу аңчы дугайында
Делегейде билбес кижи ховар боор ийин.
Оскар аттыг шаңнал чедир
Ону база арат оглу артист ойнаан.
«Лас-сөс кады болганчок-ла
Аът мактаар чаңчылынар чылдаа чүдел?
Көшкүн арат ызыгуурлуг.
Хөөкүй чүгле аът билир дивейн көргер!
Адам-өгбем хөлгези боор.
Аът мензэ—боладдарым сүлдези дег.
Талыгырда ушкан сылдыс—
Танаа-Херел халдып чораан ышкаш көстүр.
Адыр талда аът бажы
Аалдар турган хонаштарда баглааштар-даа,
«Аът өлүр—баглааш артар,
Ада өлүр—оглу артар» дижири дег.
Ада-чуртум сайзыралын
Аъттың ылгын маңы-биле деңнексээр мен.
Енисейни чүгенннээри—
Эмдик аътты чаажыктырып алыры дег.
Чаш төл өзүп доруккаштың
Саяннарның бизениинден харааны-даа,
Эр боол өзүп, эзеңги теп,
Эзеринге олурупкан Маадыр дег.
«Саяннарның бедиин тепкен
Шак ол Маадыр кайызыва углаар ирги?
Кайыже че? Сээнии шын.
Кайнаар баарын чүс-чүс чылда диленген бис.
Чолдун оруун Саян дааның
Соңгу эээ—Шушька турган Улуг кижи
Айтып берип, орук баштаан,
Акы-дуңма чонун оруун эдерген бис.
«Ынчаарга-ла тываларга
Ыдык бедик—Саян болур ындыг-дыр аа?»
Саян, Памир, Кавказ, Урал—
Чаладыва бедип үнер тепкиштер-дир.
Ынаныштың тугун шашкан
Ыдык бедик—чүрээвис боор Москва ол.
Октябрьның хүнү чыраан
Ол дег бедик оранарда кайда-даа чок.
Кремльдиң сылдызының
Херелинге чайыннап көстүп турар,
Саян баары ажык черде
Чараш ак өг—мээң Тывам— Совет Тыва!
Тараа тарып, малын малдап,
Дарганнанып, тудуг тудуп, ырлап турар,
Совет чурттуң хамаатызы.
Чоргаар кижи—тыва кижи бодум ол мен!

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

1984 ч.

(Төнчүзү. Эгези № 235, 244, 247 «Шында»).

КИНОНУҢ МААДЫРЫ

Алдарлыг механизатор Иван Дмитриевич Пискаревтиң төрүттүнген хүнүн суурнуң чурттакчылары өөрүнчүг байдал-биле демдеглээннер. Трактористиң дугайында кинону Культура бажыңынга ук трактористиң дугайында «Эрес-маадырлыг чорук» деп кинону база үндүрген.

Пискарев дайын мурнунда-ла трактористеп турган. Оон соонда — кадыг-берге тулчуушкуннар, аар балыглаашкын. Тракторист ийи бут чок арткан. Фронтудан чанып келгеш, ол бодунуң мурнунга херек кырында болдунмас хире сорулганы салган — база катап трактористээр!

Пискаревтиң ажылдап турарын, оон амыдыралын кинода көргүскен. Коммунист дагдыныкчы ажылынга идепкейлиг киржип турар. Районнуң механизаторларының аразында Пискарев аттыг шаңнал тургустунгай. Чоокта чаа ол шаңналды «Добрая надежда» совхозтуң аныяк механизатору Виктор Игнатов чаалап алган. Ук шаңналды аңаа Пискарев боду тывыскан.

А. ПОНОМАРЕНКО,
Рязань областың Александро-Невский суур.

⊙ ⊙ ⊙

Айтыртынып диләэрге-даа
Артык кезек тывылбас-тыр.
Аксың ажып, мени өршээ,
Айлаң куштан өткүт үнүүм!

Сени ажар ыраажы чок,
Сенээ чедер инженер чок...
Идегелим чүгле сенде,
Ийн караам чажын бола!

⊙ ⊙ ⊙

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга

ЫНЧАН КЫЗЫЛ ШӨЛГЕ

Дайын чылдарында Кремльдиң комендантызы турган генерал-лейтенант Н. К. Спиридонов 1941 чылдың күзүнде Кызыл шөлдү канчаар чажырып каан турганын мынчаар сактып чугаалаар. «Гитлержи Германияның халдааның соонда бистиң мурнувуска мындыг сорулга салдынган: Мавзолейни фашистерниң бомбалаашкынындан кандыг арга-биле камгалап ап болурул, дайзынның ужудукчуларын канчаар мегелээрил? Мавзолейни элезиниг шоодайлар-биле дуй каар бе? Бомбалаашкындан ол дөмей-ле камгалап шыдавас. Чурукчуларның болгаш архитекторларның сүмези-биле ону көзүлбес кылдыр чажырар деп шиитпирлээн бис. 1500 метр кадыг пөс тыпкаш, ийи-үш хүн дургузунда ооң-биле «бажың» быжып, даарап алган бис. Аңаа соңгалар болгаш эжик чурааш, ону Мавзолейге кедирипкен бис».

Ол үеде Кремльдиң суургаларының баштарында беш адырларны база өжүрүпкеш, чажыра шып каан турган. Хүрээлериниң болгаш дуганнарының алдыннап каан баштарын балалбас будуктар-биле будаан. Кремль хапазын дургаар, Кызыл шөлден Ивановск шөлге чедир бажыңнар болгаш ыяштар чураан. Уг-шигин айтыр демдектиг чүүлге—Москва хемниң ээтпээнге — барыжаларны болгаш салдарны тырый тургускаш, бажыңнар чураан четкилер-биле дуй каап каан турган.

Ол ажылдар доосту бээрге, Кызыл шөл кырын ужуп чораан самолёттан хынап көрген. Ужудукчу элээн каш долгандырыгларны кылгаш, мынчаар айыткаан: кырындан көөрге, бүгү девискээр биче хемчээлдиг эрги бажыңнар-биле туттунган ышкаш. Кремль болгаш Мавзолей чанында долгандыр турар тудуглар-биле тутчу берген ышкаш көстүр-дүр.

Москваже агаардан халдаашкынны фашистер июль төнчүзүнде эгелээннер. Мавзолейниң чажыртынын дайзынның ужудукчуларын будулдуруп, агаардан согуглар кылырынга дыка шаптыктаан. Ынчалза-даа гитлержилер Кремльдиң девискээринче частыр 15 хире бомбаны (олардан чүгле чаңгыс 250 килограмм дензилиг чазылбаан) болгаш өрттендирер чүс-чүс бомбаны октаптар аргалыг болганнар...

Ленинниң Мавзолейи ынчалдыр 4,5 ай хире турган. Чажыртыныгны 1941 чылдың ноябрь 7-же дүнезинде—Москва камгалакчыларының төөгүлүг чыскаалының бүдүүзүнде ап каган. Ол хүн Кызыл шөлге чыскаалган дайынчыларның болгаш командирлерниң кичээнгейин гранииттен кылган Мавзолейже угланган болган.

Ноябрь 7-ниң чыскаалының соонда, Ленинниң Мавзолейни чажыртыныг-биле шыппаан. Дайынның баштайгы айлары бистиң ужудукчуларывыс, зенитчиктеривис болгаш аэростатчиктеривис Москваның дээрин дайзынның самолёттары (ийи-чаңгызы-ла эрткен) эртпес кылдыр камгалап шыдаарын көргүскен. А 1942 чылдың июньда Москваны бомбалаар деп бодалындан дайзын шуут-ла ойталаан. Германияның курган чер шериглериниң чиңгине штавының начальниги генерал Ф. Гальдер бодунуң демдеглелинге мынча деп бижээн: «Күштүг агаар камгалалы Москваны агаардан халдаттынмас кылдыр камгалап турар».

ЭРЕС-ДИДИМ ЧОРУУ ДЭЭШ

Польшага Копанув дээр көдээ суурнуң чурттакчызы Ю. Наленч бажыңының чанында огородунга ажылдап тургаш, черни казыптарга шериг кижи сөөгү чыткан. Ооң чанындан 1801940 дугаарлыг «Эрес-дидим чорук дээш» медаль база тывылган.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында маңаа улуг тулчуушкун болган. Суур чамдыкта ол таланың, чамдыкта бо таланың холунга каш-даа катап кирген. Суурнуң диригарткан чурттакчылары совет шериглерниң маадырлыг чоруун караа-биле көргеннер.

Огородтан тывылган совет шеригниң сөөгүн суурнуң чурттакчылары Эльблонг хоорайда совет шериглерниң чевээнде шериг ёзу-биле хөөржүткен.

ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң кол кадрлар эргелелиниң дыңнатканын ёзугаар алырга, 1801940 дугаарлыг «Эрес-дидим чорук дээш» медальды 321-ги адыгжы дивизияның 79-ку адыгжы полугунуң салбыр командири улуг сержант Турагельди Тончубаевке 1945 чылдың январьда тывыскан болган. Дайын мурнунда ол Кыргыс ССР-ниң Ош областа Кара-Суй районнуң Еркин көдээ Совединиң девискээринге чурттап турган.

Турагельди диригтургаш база бир «Эрес-дидим чорук дээш» деп медаль-биле шаңнаткан турган.

(«Красная звезда» солундан).

ОН БИР ШАК ЧЕДЕРГЕ-ЛЕ...

Бистиң коллективте он бир шакты манавас кижи чок. Хүнүң-не ындыг, пат-ла чаңчыгып калган. Ол үе чоокшулаан тудум улам шылагзынып, херлип-көстүп, харындаа, чажыргаш канчаар, ээзеп-даа орар апаар бис. Шакты манаарга, үрүн канчаар ону, минуталар чылдар сагындырар, шактың согуннары көңгүс чылбас — малгашка дүшкен машина-ла. Ынчап орувуста ийи-чаңгыс шагжок үннер-даа дыңналгылаар:

— Турупкан шак боор бе бо?

— Дүргедээр болза!

— Уёх!

— Ам-даа каш минута бардыр.

Адак соонда маңаан үе-шак-даа келир, амыраан ажылдакдакчылар олуттарындан тургаш, мурнун булаажы-булаажы дашкаар үне халчыр. Бараанын көөр болзуңарза, ана, эжикке сыңмарлажып, иткилежип-даа турар. Кайнаар далажырлары ол? Ындыг чугула чүү болганыл? Он бир шак чедерге-ле, шуптузу ындыглырлар ийин. Даргаларывыс безин ындыг. Харын олар баштап турарлар.

Үне халышкан улус элээн болганда бо кирип кээрлер. Арта-ла, чугаа-сооду үнүп, омак-хөглүү аажок апарган болур. Сактырга, кижи бүрүзүнүң өөрүшкү-маңнайы көдүрлүп, карактары чырый берген ышкаш. Ажыл үезинде бичии када чапсарлап, «баш сергедип», сула шимчээшкиннер кылып алырының ажыы ол хире-дир. Гимнастикалап алырга аап.

Бистиң коллектив бүдүрүлге гимнастиказын каш чыл бурунгаар кылып эгелээн. Хүнүң-не он бир шак чедерге, дашты-гаа чыскаалыптар. Кыжын коридорга-даа туруптар. Оон-на эгелээр: «бир-рээ! И-йи! Үү-үш! Бут баштавышаан, холуңарны өрү сунгаш, катап-ла оожум суларап баданар! Тыныш ханы болур ужурлуг, бир-рээ!...».

Бачым ажылдап, ылаңгыя баш көдүрбейн олурар улус ындыг сула шимчээшкиннерни кылып, херлип-көстүп алырга, шынап-ла, күш кирип, серге келир. Ынчангаш бис сула шимчээшкиннерни чүгле он бир шакта эвес, а дүъш соонда, дөрт шакта база кылып турар бис. Ол шуут чаңчыл болу берген.

Ч. КАРА-КҮСКЕ.

ХАМЫК УЖУР— ХАРДА ЭВЕС

Мерген — чиге мурнуу чүкче аккаш, Каа-Хемниң ортаакы агымында каттышкан доора хемчигеш. ССРЭ-ниң күрүне шаңналының лауреады, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. К. Токага тураскаал ук хемчигештиң оорууда тей кырында турар. А тейниң баарында — «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүт-бараан фермазы.

— Салчак Чашпай, Сергей Салчак болгаш Токаның өскедаа төрелдери, оларның ажы-төлү мында чурттап турар болгай — деп, бо черге төрүттүнген Салчак Сыгыртаа чугаалап ор. — Тока мендеи дөрт хире хар улуг кижи, ынчалза-даа бичиивисте кады ойнап чордувус. Бо номну ажар санында-ла, ынчангы кадыг-берге амыдыралды сактып кээр-дир мен — дээш, ол «Араттың сөзүн» сунду. Шуваганчы ол номну тудуп алган орда, уруунуң уруу Галя-биле кады турар кылдыр чурукка тырттырып алдым.

Сыгыртаа Самдановна ам сезеннеп турар. Ынчалза-даа шоваазы аажок. Сарыг-Сеп-биле Мерген аразынга чадаг кылаштап кээр. Номну көстүк чок номчуп орар. Амгы кол ажылы — уругларының уругларын ап, оларны хүннүң-не школаже азы садикче үдээри. Боду МЧАЭ-ден эгелээш, маңаа тургустунган бүгү коллективтиг ажыл-агыйларны үндезилежип келген. Мал ажылынга үр болган. Дөрт кызы болгаш оглу, оларның чээрби ажыг ажы-төлү нургулайында база фермада ажылдап турар. Улуг уруу Долукай — Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, ам пенсионер. Коммуназы «Тес-Хем» совхозта кижи эмчизи... Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, шуптузу ажылдыг хаара туттунган.

Феодалдыг Тываның дужуметтеринге базындырып, аштуренги болгаш кадыг-берге амыдыралды чүктеп келген Салчак Сыгыртаа ам Улуг Октябрьның хостуг чуртунуң тоолчургу үезинде чурттап орар. Амыдыралдың шапкынынга кырыыр чай-даа чок. Магалыг үе!

К. ЧООДУ.

МЫНДЫГ БАЗА БОЛГУЛААР

✦ Коллективтиң хуралы дооступ турган.

Хурал даргазы: — Справка бээр кижи бар бе?

Артыкы олуттан бир кижи: —Бар-бар. Мен бөгүн эмчи чордум, справкам бо!

✦ Чер чедишпезинден Токиода хөй каът бажыңнар көвүдеп турар. Ам ында чүстен өрү каъттыг бажыңнарның саны дөртен чедип турар. Хөй каът бажыңнарга өрт өжүрери берге. А Токиода чер шимчээшкини хөй боорга, соңгаларны маска-биле буза кактынмас шилдер-биле шилдеп турар. Ынчангаш өрт өжүрүкчүлери соңга буза адар тускай ракеталар-биле чепсегленген.

✦ Бразиль футболдуң хааны Пеле шолалыг Эдсон Арантис ду Насименту бодунуң чуртунуң президентизи болур күзелин илереткен. «Фольа ди Сан-Паулу» солуннуң дыңнатканы-биле алырга, Пеле сенатор-даа, губернатор-даа болуксавас, «чүгле президент болуксап тур мен» дээн.

✦ Швейцария чурттуг Пауль Бюлер чазын огородка ажылдап тургаш, билзээн чидирип алган. Күзүн дужут ажаап тургаш, бир морковту тура тырттып кээрге, билзээ ол морковтуң ужунда кедириллдир экирий берген болган.

ДОНДУУ ИРЕЙБИЛЕ ДОНДУВАА КАДАЙ

Шала хөөремик чаңныг Дондуу биле топтуг бүдүштүг Дондуваа ирей-кадай чурттап чораан чүвең иргин. Ирей чазаныр, бызаннаар — шору шевер-даа кижи чүве-дир: үлгүүрге, ыяза, хана туржук, шанак, дуга, дугуйну-даа борастап каар. А кадай даараныр, быштынар— база-ла холдан ине-чүскүк салбас...

Бир-ле катап ирей өөнүн даштынга аптара чазап орган иргин. Канчангаш-ла көөрге дээрлеп тырыладыр дагжап. Ийи чалгыныг ужар-хеме ужуп бар чораан. Ирей шонук караан ынаар шыгаап, ужар-хемени чарашсынып көрүп олура, кадайын кыйгырып мынча деп-тир:

— Кадай, аа кадай, бо ужуп чоруур чүвениң чаражын көрдең. Эт деп чүве болур ийин. Ону маңаа кылып-даа алза чүл ынчаш?

— Оо-та, сээң биле бис ийи ону кылып... Чөнүүр дей бербээн сен бе, ашак? Чалгыннарың ыяштан чазаар-ла ыйнаан сен, а тырыгайнып чоруур чүвезин чүден чазап аар сен?— деп, кадай чөгенип, улуг тынган чүвең иргин.

• • •

Дондуу, Дондуваа ирей-кадайның хоорайда чурттап турар уруу бар чүве-дир. Кырганнар бир катап уруунуң аалынга аалдап кээп-тирлер. Уруу, күдээзи ава, ачазын өөрүшкү-маңнайлыг уткуп алгаш, аъш-чемниң дээжизи-биле хүндүлеткеннер. Дондуу ирей аңаа өөрээш, кежээ дургу хөөреп-хөөреп, артык дашка апканын эскербээн боор тур...

Уругларының бажыңынга ханага азар чартыы бузук көрүнчүк бар чүве-дир. Эртен эрте Дондуу ирей тура халааш, канчангаш-ла мурнунче көөрге, көрүнчүкте арнының чартыы кестүп турган. Ирей корткаанындан олура дүжер часкан:

— А богда, кадай, бо арным чартыы канчап барганы ол?—деп, дуву-далаш кадайны барып оттурган. Кадай чүвениң ужурун даап билип кааш, мынча деп химиренген:

— Чиде бергени ол-дур ийин. Арагалаарга оор аппарганы ол-дур...

• • •

Кырганнар каш хой, өшкүлүг, саап ижер инектиг-даа чүвең иргин. Ажы-төлү база улгаткан, ында-мында өглүг-баштыг, ажыл-агыйлыг. Дондуу ирей аңаа аажок чоргаарланыр. Бир катап өөнге таныыры кижи кирип келгеш, шайлап олурда, мынча дептир эвеспе:

— Аа богда, ажы-төл шупту өскен, эртем-билиглиг болурга-даа база берге-ле-дир... Шупту машина-балгаттыг боор кээр... Даштын каш малды төлдер деп барган улус бо. Дүненин шаап кээр, коданга хой-даа чыттырбас.

Ирейниң ол чугаазын дыңнааш, Дондуваа кадай арны кыскыже ыяткан.

— Кончуг хөөремик чүвениң сөзүн сөс деп, мегелеп олурары ол-дур... Оон сөзүнге бүзүревеңер—деп, шыңыр-на чугаалаан-дыр.

Дондуу ирей «Ээйам» дигеш, даңзазын идииге каксааш, дашкаар базып үнүпкен. Оон даштын, ана, мун кара хойлуг чүве дег: «Хаайт! Оойт! Кууг!» деп кыпсыпчыдыр кыйгы салып, сетклин эдиктирип турган-дыр эвеспе.

Игорь ИРГИТ.

Тывызыктар

КРОССВОРД

ҮСТҮНДЕН:

1. Үш алышкының Ортуну чечен. (Баажызы эдилелде)
2. Дынаажантың баарында Хүрең чаваа киштеп тур. (Кааcталгада).
3. Алдыы черден Алдын баштыг кадын келди. (Куш).
Өкпе-чүрээн кызаңнаткан, Ийн будун дазаннаткан. (Эдилел).
5. Бодум четпээн черимге Борбак-карам четти. (Дириг амытанда).
6. Ийде чартык өг. (Дириг амытанда).

ДООРА ДУРГААР:

7. Бээжин оглу Беш курлуг. (Сава).
8. Сарыг эскыр сайт диди, Сарыг довурак бүрт диди. (Дириг амытанда).
9. Үжен ийи кожактыг, Ходугур шилги баглааштыг. (Дириг амытанда).
2. Өөлет оглунуң Өөз ак. (Ап).
5. Шил доңгам. Сиген бөөшкүннүг. (Үнүште).
10. Даштыңкөөрге —ак чаг. Иштин көөрге— кара дан. (Насеком).
11. «Хыйт!» дээш Хымыжын аппарды. (Дириг амытанда)
12. Муң моңургалыг, Мундаазын чалаалыг. (Куш).
13. Өөрүнге келгеш киштевес, Өленге келгеш оъттавас. (Спорт херексели).
14. Кедуртүнмес доскаар, Көвей суглуг доскаар. (Эдилелде).
6. Дамды дүшпес Даш өргээ. (Бойдуста).
15. Ужар куштуң чамдызы, Успа-Хөлдүң чамдызы, Чарт мыштың чамдызы, Чарт сөөктүң чамдызы. (Спорт херексели).
16. Коң-коң мыттыг, Кондаалайында саадактыг. (Дириг амытанда).

ТВ

ОКТЯБРЬ 27-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Бир эвес кадык болуксазыңза. 9.10 — Шыдыраага делегей чемпионады. 9.25 — «Красные колокола». Уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 10.20 — «Спортлотонуң» 43-кү тиражы. 10.30 — Улам хөй эки бараанаар дээш. 11.00 — «Кижи. Чер. Өртемчей». 11.45 — Чүнү номчуурул. 12.30 — Улуг Тиилелгениң 40 чылынга. «Тиилекчилер». Фронтучу өңнүктер клуву. 13.45 — Бөгүн делегейде. 14.00 — Өг-бүле болгаш школа. 14.30 — Музыкалыг дамчыдылга. 15.30 — Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетовтуң беседазы. 16.00 — «Диргг амытаннар амыдыралы». 17.00 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА—«Динамо» (Москва). 19.15 — «Эш ыры». Бүгү-эвилелдиң телеконкурузу. 20.00 — «Красные колокола». Уран-чечен телефильмниң 3-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кинопанорама». 23.10 — Шыдыраага делегей чемпионады. 23.25—23.35 — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес кадык болуксазыңза. 8.30 — Док. телефильмнер. 9.10 — «Эртенги почта». 9.40 — Киргиз телестудияның программазы. 11.00 — Ритмалыг гимнастика. 11.40 — «Король Джон». Фильм-шии. 14.00 — «Музыка киоскузу». 14.30 — «Рерих». Док. телефильм. 15.40 — Концерт. 17.40 — «Свет маяка». Уран-чечен телефильм. 18.45 — «Адмирал Ушаков». Док. телефильм. 19.15 — «Кадыкшыл». 20.00 — «Тамчыктыг үдунар, чаштар!». 20.15 — Делегейде болуушкуннарның допчулалы. 20.30 — Фильм-концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — В. А. Моцарт. «Үш вальс». 21.45 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. СКА — «Спартак». 23.15 — 23.45 — Делегейниң улустарының уран чогаадылгалары. ГДР.

Агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге быскан хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр.

Дүне 8—12 градус, чамдык черлерге 0—5 градус соор. Хүндүс 2—7 градус, чамдык черлерге ноль градус чылыг болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—10 метр. Дүне 8—10 градус соок, хүндүс 5—7 градус чылыыр.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

КИНО

ОКТЯБРЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Счастливая Женька» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Завещание профессора Доуэля» 9.20, 12.10, 14.00, 19.00. «Тайна третьей планеты» 10.50, «Карнавал» (2 сериялыг) 16.00, «Уникум» 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Танцор Диско» (2 сериялыг) 10.00, 12.30, 15.10, 17.40, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Угрюм река» (1 болгаш 2 серияларлы) 14.30, 17.20, 20.00 шактарда.

ЧАРЛАЛДАР

Автомеханиктерниң, секретарь машинакчыларының, «А», «В», «С», «Д», «Е» категорияның чолаачыларының, радиотелеграфистерниң кежээки курстарынга өөреникчилерни хүлээп алыр ДОСААФ-тың Кызылда катташкан техниктиг школазы чалап тур.

Кичээлдер 1984 чылдың ноябрь 10-да эгелээр.

Секретарь машинакчыларның хүндүскү курстарынга өөреникчилерни хүлээп алырын база чалап турар. Кичээлдер 1984 чылдың ноябрь 12-де эгелээр.

УЖУРАЖЫЫШКЫНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Кызылдың Күрүнениң педагогика институдунуң бойдус-география (биология-химия) факультедин ону дооскаңнарны бо чылдың ноябрь 9-та 18-00 шакта болур «Ужуражылга кежээзинге» келиринче чалап тур.

Редакцияның адрези

667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2075.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1;

ТС—01098.